

LENKIJOS LIETUVIŲ VISUOMENINĖ-KULTŪRINĖ VEIKLA LJD P POLITINIO REŽIMO SĄLYGOMIS

Lietuvių visuomeninės-kultūrinės draugijos veikla

Lietuvių bendruomenės padėtis Lenkijoje 1944–1951 m. buvo gana komplikuota. Šiuo laikotarpiu lietuviai neturėjo galimybių tenkinti tautinių poreikių, buvo varžomas religinis jų gyvenimas. Tokią padėtį lėmė valstybinė politika tautinių mažumų atžvilgiu.

Iš dalies lietuvių padėtis pasikeitė XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje, kai susidarė sąlygos pradėti mokymą gimtąja kalba. Galimybės tenkinti kultūrinius poreikius susidarė dar vėliau, kai prasidėjo šalies politinio gyvenimo liberalėjimas. Tačiau kultūrinis tautinių bendruomenių gyvenimas buvo kontroliuojamas ir varžomas.

Lenkijos jungtinė darbininkų partija siekė padidinti savo įtaką tautinėms mažumoms. Vienas iš būdų buvo leidimas tautinėms mažumoms steigti organizacijas. Tačiau buvo galima įkurti tik po vieną, pavadinus ją visuomenine-kultūrine draugija.

Lietuviai draugiją įkūrė 1957 m. kovo pabaigoje, bene paskutiniai. Jos įkūrėjai Juozas Degutis, Juozas Grigutis, Juozas Jakimavičius, Viktoras Jankauskas, Antanas Judickas, J. Maksimavičius, Bronius Mickevičius, A. Moliušis, J. Stoskeliūnas, Jonas Šliaužys, J. Vaina, Vincas Valinčius¹ buvo lietuvių pripažinti, autoritetingi žmonės. Visi parengiamieji darbai, įstatai, suvažiavimo data turėjo būti suderinti su atitinkamomis partinės valdžios institucijomis. Tvarkant organizacinius reikalus, rengiant įstatus daug nuveikė B. Mickevičius.

Draugijos įsteigimas turėjo įtakos lietuvių bendruomenės tolesniam gyvenimui. 1957–1989 m. draugija buvo lietuvių visuomeninio-kultūrinio gyvenimo koordinatorė. Daugeliu atvejų lietuviai, prisidengdami draugijos vardu, pozityviai išsprendė nemažai svarbių lietuviškumo išlaikymo klausimų. 1957 m. ir vėliau pirmoji draugijos valdyba kelis kartus raštu kreipėsi į LJD P CK dėl spaudinio lietuvių kalba leidimo. Jis pasirodė 1960 m. Kiek anksčiau draugijos vadovybė kartu su Punsko lietuvių kultūros namų darbuotojais surengė šio krašto lietuviškų ansamblių sąskrydį. Antra vertus, per šią draugiją lietuvių

bendruomenė buvo ideologiškai veikiama, savotiškai priešinama. Užbėgant įvykiams už akių galima pasakyti, kad vietinė partinė administracija, veikdama per lietuvius LJDP narius, stengėsi pašalinti arba bent jau apriboti tautinės veiklos šalininkų įtaką. Pirmaisiais draugijos gyvavimo metais buvo savotiška trintis tarp pirmosios valdybos narių (J. Maksimavičiaus, Liucijaus Konstantinavičiaus ir kt.) ir naujai paskirtų draugijai vadovauti asmenų. Būtent pirmieji stengėsi išlaikyti didesnę organizacijos savarankiškumą. Nebūdami kompartijos nariai, jie priešinosi primetamiems sprendimams. Kaip neparankūs LJD partijai jie buvo nušalinti, tačiau norėdami apsaugoti draugiją nuo LJDP įtakos buvę vadovai agitavo žmones nestoti į draugiją. Antra vertus, vietinė partinė vadovybė taip pat ėmėsi stiprinti draugijos kontrolę. LJDP Seinų komiteto nurodymu visi LJDP lietuviai nariai turėjo tapti draugijos nariais, todėl su jais lenkų partiečiai surengė susitikimą Seinuose². Partijos įtakai padidinti LVKD Seinuose buvo įkurtas draugijos ratelis. Jo nariais tapo ir LJDP Seinų komiteto lenkų aktyvas³. Tokiu būdu lietuvių draugija tapo LJDP politikos įrankiu. Tačiau tolesnė draugijos veikla parodė, kad bendruomenės gyvenime ji nuveikė nemažai pozityvaus.

Draugijos struktūra

LVKD struktūra buvo panaši į kitų tautinių mažumų, valdžios sankcionuotų organizacijų struktūrą. Draugijai vadovavo Centro valdyba, iš jos narių buvo renkamas prezidiumas. Draugijos veiklos kryptį, programą nustatė, vadovybę rinko ir jos veiklą nagrinėjo, įstatus keitė, nario mokesčio dydį numatė ir kt. sprendimus tvirtino kas dveji metai vykstantis suvažiavimas⁴. 3-iajame suvažiavime, įvykusiame 1962 m. birželio mėn., pakeitus įstatus buvo numatyta, jog suvažiavimai vyks kas treji metai, o 7-ajame (įvyko 1976 m. gegužės mėn.) – kas ketveri. Draugijos darbui vadovavo Centro valdyba iš 19–21 nario, renkama 2 metams. Centro valdyba rinko prezidiumą iš 7 asmenų, o iš jų buvo renkamas pirmininkas, vicepirmininkas, generalinis sekretorius ir išdininkas. Centro valdybos sudėtis buvo padidinta iki 33–35 (7-ajame suvažiavime), o vėliau (8-ajame suvažiavime) sumažinta iki 30–33 narių. Revizijos komisija iš 5 narių kontroliavo finansinę draugijos veiklą. Mažiausias organizacinis vienetas – ratelis. Jis steigiamas ten, kur susirenka ne mažiau kaip 5 nariai. Ratelio struktūra buvo analogiška draugijos struktūrai: jo nariai rinkosi į visuotinius susirinkimus, darbui vadovavo Centro valdyba, sudaryta iš pirmininko, pirmininko pavaduotojo, sekretoriaus ir išdininko⁵. Vėliau didesni, aktyvesni rateliai buvo pavadinti skyriais, kaip antai Varšuvos, Vroclavo, Suvalkų ir kt.

Draugijos įstatatai buvo pakeisti 12-ajame suvažiavime, įvykusiame 1992 m. Tuo metu buvo pakeistas draugijos pavadinimas į Lenkijos lietuvių draugiją, vadovavimo grandys pavadintos taryba (vietoje Centro valdybos) ir valdyba (vietoje Centro valdybos prezidiumo). Taip pat vietoje mažiausių organizacinių

vienetų – ratelių įvestas skyrių pavadinimas. Paskutiniai pakeitimai atlikti 1999 m. per 14-ą draugijos suvažiavimą.

Pirmasis draugijos suvažiavimas buvo neeilinis įvykis visos lietuvių bendruomenės gyvenime. Jis įvyko 1957 m. pavasarį Punske. Jame dalyvavo 83 lietuviai delegatai iš visos Lenkijos, kitų tautinių mažumų draugijų, vietinės partinės vadovybės atstovai. Štai kaip apibūdinama suvažiavimo pradžia: „Suvažiavimas vyko prieškarinėje sinagogoje ... Po karo čia buvo kino salė. Ją šventiškai puošė lietuviškos lovatiesės, rankšluosčiai ir juostos. Vyravo rimta, pakili nuotaika. Žmonių viduj kimšte prisikimšę, kadangi be delegatų ir svečių buvo dar daug norinčių pasiklausti apie ką čia bus kalbama“⁶. Tačiau neišliko nei pirmojo suvažiavimo protokolas, nei įstatų projektas, nei dalyvių sąrašai. Svarstyti suvažiavime klausimai iš dalies atsispindi vėlesniuose dokumentuose. Pirmininkas J. Maksimavičius tuoj po suvažiavimo LJDП CK Tautybių komisijos Balstogės skyriaus posėdyje, įvykusiame 1957 m. balandžio 25 d., pažymėjo, kad buvo kalbama lietuviams aktualiais klausimais: ūkiniai reikalai – lietuviams ūkininkams rūpėjo žemės klasifikacijos klausimas, nes mokesčiai buvo renkami ne pagal kokybę, o pagal kiekybę; rūpėjo lietuvių šeimų, iškeldintų į vakarinės Lenkijos dalies vaivadijas, grįžimas; gvildentos lietuviškų mokyklų problemos, svarstyta priešiška lietuvių atžvilgiu lenkų pozicija vietinėse partijos grandyse, kitose įstaigose⁷.

Pirmuoju draugijos pirmininku buvo išrinktas J. Maksimavičius (iš Ožkinių k.), jo pavaduotojais – J. Jakimavičius (iš Šlynakiemio k.) ir J. Vaina (iš Punsko), sekretorius – J. Stoskeliūnas (iš Punsko), išdininkas – V. Valinčius (iš Valinčių k.)⁸. Išrinkus pirmąją valdybą ir pradėjus draugijai veikti pasirodė, kad jos veikla įgijo kitokį pobūdį, negu tikėjosi partinės administracijos atstovai. Draugijai vadovavę žmonės plėtojo tautinę veiklą, palaikė ryšius su Vakarų lietuvių organizacijomis. Partinės institucijos tokios veiklos netoleravo. Joms nepageidaujamas ir smerktinas draugijos vadovų veiklos elementas buvo ir siuntinių iš Vakarų gavimas. Iš pirmininko ir kitų prezidiumo narių buvo pareikalauta daryti viską, kad ši akcija būtų nutraukta. Galima teigti, kad J. Maksimavičiaus vadovavimo draugijai laikotarpiu (1957–1958) ji stengėsi išlaikyti savarankiškumą, rūpintis švietimo, spaudos gimtąja kalba, ekonominio gyvenimo gerinimu, vengė politinės veiklos. Todėl žinant to meto sąlygas buvo aišku, kad partijai neparankius ir „politiškai nepatikimus“ žmones bus stengtasi sukompromituoti ir pašalinti iš draugijos. Išlikusiame LJDП Seinų komiteto darbo plane matyti, kaip imtasi „taisyti padėtį LVKD“: pirmiausia laikraštyje „Gazeta białostocka“ turėjo būti išspausdinta kompromituojanti LVKD Centro valdybos narius J. Maksimavičių, L. Konstantinavičių ir kt. asmenis medžiaga, pakeisti kai kurių ratelių vadovai. Padėčiai „taisyti“ buvo numatyta surengti suvažiavimą, todėl reikėjo pasirūpinti, kad į jį būtų išrinkti „tinkami“ kandidatai, partijos komitete surengti susitikimą su lietuviais, LJDП nariais.

Nušalinius nepageidaujamus asmenis, pirmininku buvo paskirtas J. Savickis, LJDP narys. Tačiau po metų, matyt, kaip nepateisinę į jį dėtą vilčių jis nušalintas nuo vadovavimo. 1959 m. spalio 25 d. įvyko 2-asis draugijos suvažiavimas. Jame pagal partijos scenarijų pirmininku buvo išrinktas Algirdas Skripka. Lietuvos ypatingajame archyve yra išlikusi draugijos vadovybės politinių pažiūrų charakteristika: pirmininkas A. Skripka ideologiniu atžvilgiu pažangus, jo pavaduotojas Antanas Čaplinskas turįs šiek tiek nacionalistinių nuotaikų, sekretorius J. Kmieliauskas – visiškai palankus, patikimas¹⁰. Tai rodo, kad draugijos vadovais paskirti lenkų kompartijai priimtini asmenys. Naujoji valdyba pagal partijos nurodymus daugiau dėmesio skyrė SSSR ir LSSR „pasiekimų“ propagavimui¹¹.

Be vadovybės pakeitimo, nuspręsta valdybos būstinę perkelti iš Punsko į Seinus, arčiau vietinės lenkų partinės vadovybės.

Draugijos suvažiavime priimtuose nutarimuose kaip svarbiausias jos veiklos uždavinys įvardyta kova su nacionalizmu ir lietuvių separatizmu, nenukrypstant nuo partijos nubrėžtos linijos įsijungti į socializmo kūrimą Lenkijoje¹². Taigi akivaizdu, kad draugija turėjo būti LJDP įrankis stiprinant jos įtaką lietuvių bendruomenėje. Tačiau draugijos suvažiavimo nutarimų vienareikšmiškai vertinti negalima. Be privalomų, ideologiniais štamais grįstų šūkių, buvo keliami ir praktiškai sprendžiami lietuviško švietimo, saviveiklos, leidinio gimtąja kalba klausimai. Draugijoje buvo žmonių, kuriems rūpėjo bendruomenės ateitis, lietuviybės išsaugojimas. Jų poziciją ir veiklos taktiką trumpai galima apibūdinti taip: prisidengiant partiniais šūkais rūpintis bendruomenės gyvenimui svarbiais klausimais.

Draugijos narių skaičius. Aktyvesni rateliai

Draugijos gyvybingumas, darbo formų įvairumas ir veiksmingumas visų pirma priklausė nuo narių skaičiaus, išsilavinimo. Pagal įstatus nariais galėjo būti pilnamečiai asmenys, taip pat jaunimas, sulaukęs 16 m. amžiaus ir sutikęs tėvams arba globėjams. Draugijos veikla apėmė ne tik kompaktiškai gyvenančius lietuvius Punsko-Seinų krašte, bet ir didesniuose Lenkijos miestuose: Balstogėje, Bydgoščiuje, Gdanske, Lodzėje, Olštynė, Slupske, Suvalkuose, Ščecine, Varšuvoje, Vroclave gyvenančius lietuvius.

Draugijos nariai – įvairaus amžiaus, socialinės padėties, skirtingų pažiūrų žmonės. Tarp narių buvo nemažai lenkų tautybės asmenų. Tai visų pirma mišrių lietuvių šeimų nariai (vyras ar žmona), lenkai, kurie per repatriacijas atvyko iš Lietuvos, taip pat besidomintys ar jaučiantys sentimentus Lietuvai asmenys (tokių asmenų daugiau buvo tarp vakarinės Lenkijos dalies draugijos ratelių narių).

Įvairiuose šaltiniuose nurodomas skirtingas ratelių ir skyrių skaičius. Autorės sudarytoje 5 lentelėje atsispindi draugijos tinklo plėtimasis, ratelių įsikūrimo datos.

5 lentelė. LVKD rateliai ir skyriai 1957–1988 metais

Eil. Nr.	Įkūrimo data	Ratelių ir skyrių pavadinimas
1.	1957 01 04	Vaitakiemio
2.	1957 08 04	Vaičiuliškės
3.	1957 11 24	Paliūnų
4.	1957 12 02	Kampuočių
5.	1957 12 15	Varšuvos skyrius
6.	1957 12 29	Raistinių
7.	1958 01 01	Burbiškių
8.	1958 01 04	Kreivėnų
9.	1958 02 06	Klevų
10.	1958 02 07	Pelelių
11.	Iki 1958 02 pabaigos	Navininkų*
12.	1958 03 01	Šankūrų
13.	1958 03 12	Žvikelių
14.	1958 03 17	Agurkių
15.	1958 03 26	Pristavonių
16.	1958 03 28	Burokų
17.	1958 04 21	Rimkažerių
18.	1958 04 30	Juodeliškės
19.	1958 05 01	Paseinių (sen. Žagarių)
20.	1958 05 01	Dusnyčios
21.	1958 05 09	Vilkapėdžių
22.	1959 02 17	Seinų
23.	1959 01 03	Radziūčių
24.	1959 10 08	Vidugirių
25.	1959 10 13	Skarkiškių
26.	1959 10 21	Punsko
27.	1959 11 03	Didžiulių
28.	1960 09 27	Šlynakiemio
29.	1960 10 22	Lumbių
30.	1961 11 04	Būda (sen. Užvidugirių Būda)
31.	1962 03 02	Valinčių
32.	1962 04 11	Aradnykų
33.	1962 05 02	Vroclavo skyrius
34.	1962 05 05	Suvalkų
35.	1962 05 12	Ožkinių
36.	1962 05 14	Jonaraisčio
37.	1962 05 21	Taurusiškės
38.	1962 12 28	Gdansko**
39.	1962 12 30	Slupsko
40.	1963 05 22	Balstogės
41.	1966 12 31	Ščecino***
42.	1966–1967	Lodzės****
43.	1968 02 02	Rakelijos
44.	1971 10 21	Kalinavo
45.	1971 10 29	Trakiškių
46.	1972 10 09	Punsko licėjaus
47.	1988 05	Olštyno*****
48.		Bydgoščiaus*****

- * Iš archyvinių šaltinių aiškėja, kad tarp 1957 03 31–1958 02 24 veikiančių ratelių yra ir Navininkų ratelis. (1958 02 24 ataskaita apie LVKD veiklą, *NAA*, LJD P CK 237/XIV/148, l. 16). Tuo pačiu laikotarpiu kaip veikiančys yra nurodyti ir Žvikelių, Agurkių, Pristavonių, Žagarių, Vilkapėdžių, Radziūčių, Vidugirių, Punsko, Šlynakiemio, Valinčių rateliai. Ten pat, l. 16.
- ** Ratelis Gdanske buvo įkurtas 1962 m. pabaigoje, bet miesto Vidaus reikalų skyrius jo neregistravo. Realiai jis veikti pradėjo tik 1977 11 26 d. (LVKD IV suvažiavimo Seinuose 1965 10 31 protokolas *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 84).
- *** Ščecino ratelis įsteigtas 1966 12 31, nors kituose šaltiniuose nurodomi 1960 m. Tačiau praktiškai veikti pradėjo 1970 m.
- **** Lodzėje veikė lietuvių ratelis. Tiksliai nustatyti jo įsteigimo datą sunku, nes trūksta duomenų. Yra žinoma, kad 1966 m. pabaigoje jis jau veikė, nors 1963 m. tarp veikiančių draugijos ratelių jis neminimas. (LVKD Varšuvos sekretoriaus Liudviko Skrebutėno 1966 12 08 laiškas LVKD CV sekretoriui E. Petruškevičiui, *Varšuvos lietuvių archyvas*; 1963 05 05 LVKD CV plenumo nutarimai, 1967 m., ten pat). Lodzės ratelis turėjo apie 50 narių (LVKD Varšuvos skyriaus pirmininko Mykolo Kmitos 1967 10 02 raštas Lodzės miesto tarybos prezidentui, ten pat).
- ***** Olštynė ratelis buvo įkurtas 1988 m. gegužės pabaigoje (LVKD pirmininko kalba 10-ajame suvažiavime, *dokumento kopija autorės asmeniniame archyve*).
- ***** Lietuvių ratelis veikė ir Bydgoščiujė, nors įregistruotas nebuvo. *Aušra*, 1996, Nr. 24, p. 18).

Lentelė sudaryta remiantis: *Varšuvos, Suvalkų, Gdansko lietuvių archyvų medžiaga*; Centro valdybos ataskaita, kaip buvo vykdoma LVKD VII-ojo suvažiavimo nuotarmė, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 81; J. Karčiauskas, Kada įsikūrė LVKD skyriai ir rateliai, *Aušra*, 1977, Nr. 1, p. 2; V. Ilgevičiūtė, Lenkijos lietuvių draugijos kultūrinė veikla. Slupsko ir Ščecino skyriai, *Voruta*, 1998, Nr. 5, p. 2, 3.

Kaip matyti 5 lentelėje, anksčiausiai susikūrė Vaitakiemio ratelis, dar prieš draugijos įsikūrimą. Sparčiai rateliai kūrėsi 1957–1958 m., kai draugijai vadovavo J. Maksimavičius. Jis ir kiti nariai lankėsi savo kaimuose, ragino stoti į draugiją. Per 30 veiklos metų joje susibūrė įvairiose Lenkijos vietose gyvenantys lietuviai, veikė 46 rateliai ir skyriai (1996 m. draugiją sudarė 48 skyriai). Pirmiausia draugijos tinklas apėmė Punsko valsčių, vėliau rateliai kūrėsi didesniuose Lenkijos miestuose, kur buvo kiek daugiau lietuvių. Draugijos vadovo J. Maksimavičiaus 1957 liepos mėn. LJD P CK Tautybių reikalų komisijai rašytame laiške dėl lietuviško leidinio galimybių nurodoma, kad tokį leidinį skaitytų 14 miestų lietuviai: Balstogėje, Bydgoščiujė, Gdanske, Katovicuose, Košaline, Krokuvoje, Liubline, Lodzėje, Olštynė, Poznanėje, Ščecine, Varšuvoje, Vroclave, Zeliona Guroje¹³. Praktiškai Lenkijoje lietuvių buvo nepalyginti daugiau negu draugijos narių, ypač ten, kur ilgą laiką neveikė draugijos skyriai. Taigi galima teigti, kad draugijos nariais tapo nedidelė lietuvių bendruomenės narių dalis. Nariais nenorėta būti dėl įvairių priežasčių: vieniems atrodė, kad neverta dalyvauti komunistų kontroliuojamos organizacijos veikloje, kiti nesidomėjo jos veikla, tretį dėl psichologinių priežasčių (bijojo, kad gali nukentėti). Antra vertus, buvo asmenų, kurie pasisakė už dalyvavimą draugijoje, nors ir kontroliuojamoje LJD P, nes tokiu būdu buvo galima atlikti daug darbų, stiprinančių lietuviškumą.

Sunku nustatyti, kurie rateliai egzistavo tik formaliai ir buvo neveiklūs. Kaip tokius XX a. 7-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje LJDП Balstogės tautybių reikalų komisija įvardijo Kampuočių, Vilkapėdžių, Rimkažerių, Šlynakiemio¹⁴. Tačiau tokiu vertinimu galima suabejoti, nes apie jų veiklą buvo sprendžiama iš įvykusių susirinkimų skaičiaus. Reikėtų pabrėžti ir dar vieną momentą. Tautinė LVKD narių veikla partiniuose dokumentuose neatsispindėjo. Kita vertus, nušalinus pirmąją draugijos valdybą, kai kurie buvę jos nariai stengėsi apriboti LJDП įtaką lietuviams. Šlynakiemio ratelio darbui įtaką darė čia gyvenęs, bet partiečių nuo aktyvios veiklos nušalintas J. Jakimavičius. Suprantama, kad vietinės partinės vadovybės požiūriu toks ratelis buvo neaktyvus. Nestebina ir minėtos komisijos narių priekaištai LVKD nariams, esą draugija neaktyvi, ratelių valdybos tik formaliai veikiančios.

Antra vertus, vertinant daugiau kultūrinį darbą, aktyvesni buvo tų kaimų rateliai, kuriuose veikė saviveiklos ansambliai: Vidugiriuose, Valinčiuose, Burbiškėse, Punske.

Archyviniuose šaltiniuose randame skirtingus duomenis apie LVKD narių skaičių. 1959 m. nurodoma, kad draugija turėjo 680 narių, 1964 m. – 1300, 1979 m. – 1756, 1994 m. – 2556 narių¹⁵. Kai kurių šaltinių duomenimis, draugija vienijo tik 10 proc. Lenkijos lietuvių¹⁶. Šis faktas atrodo patikimas. Pavyzdžiui, Vaitakiemyje gyveno daugiau kaip 250 žmonių, o draugijai priklausė tik apie 30, Suvalkų mieste gyveno apie 1000 lietuvių, o draugijos miesto skyriuje buvo apie 100 žmonių.

Apie ratelių narių skaičių iš dalies galima spręsti ir pagal jų atstovų draugijos suvažiavimuose skaičių. Vienas ratelio delegatas į suvažiavimą paprastai buvo renkamas nuo 10 ratelio narių. Pagal šį rodiklį po penkerių draugijos veiklos metų gausiausi buvo Varšuvos skyrius (daugiau kaip 90), Klevų – daugiau kaip 60, Seinų, Vidugirių – daugiau kaip po 50, Punsko, Žagarių – daugiau kaip po 40 narių¹⁷.

Laikui bėgant ratelių ir skyrių skaičius didėjo. Antai Varšuvos skyrius vienijo daugiau kaip 220 asmenų¹⁸. Realiai narių buvo dar daugiau, nes narių sąrašai yra nepilni, juose nėra kituose šaltiniuose minimų narių, pvz., B. Mickevičiaus, S. Krakauskaitės-Kustosz ir kt. (narių sąrašuose nėra duomenų apie pirmus kelečius veiklos metus, jie geriau atspindi skyriaus veiklą 1960–1971 m.).

Kitas didesnis draugijos skyrius veikė Vroclave. Šiame mieste, kaip ir Varšuvoje, įsikūrė nemažai repatriantų iš Lietuvos, kurie formaliai į šalį atvyko kaip lenkai, tačiau save laikė lietuviais. Šio skyriaus dokumentacija rodo, jog kasmet narių gausėjo, buvo priimami nauji nariai (tik 1982; 1987 m. jų nebuvo priimta). Per visą skyriaus gyvavimo laikotarpį narių sąrašuose buvo 170 lietuvių ir lenkų tautybės asmenų pavardžių. Daugiausia naujais nariais skyrius pasipildė 1965 m., kai susikūrė ansamblis „Vilnelė“.

Slupske, Ščecine ir Gdanske rateliai pagal narių skaičių buvo kelis kartus mažesni negu Varšuvos ar Vroclavo skyriai. Šiems rateliams buvo būdinga, kad jie jungė narius, gyvenančius toli nuo centrų (kartais net 100 km). Ščecino skyriui priklausė 73, Slusko – 63, Gdansko – 56 asmenys.

Pastebima, kad minėti centrai visuomeninėje-kultūrinėje veikloje aktyviausiai reišėsi XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje–7-ajame dešimtmetyje. Tuo metu jie vienijo nemažai žmonių. Tačiau palaipsniui dėl natūralių priežasčių lietuvių centrai pradėjo mažėti, veikla silpnėjo. Pabrėžtina, kad čia lietuvių puoselėjo vyresnioji karta. Jaunesnės (antros) kartos atstovai dar dalyvavo lietuvių veikloje, mokėjo lietuvių kalbą, kai kurie jų lankėsi Lietuvoje ar čia studijavo, bet dėl mišrių santuokų, lenkiškos aplinkos ir kitų priežasčių jie lenkėjo. Trečioji karta praktiškai nutautėjusi.

Vienas iš didesnių ratelių veikė Suvalkuose. 1962 m. steigiant čia LVKD ratelį, pirmaisiais nariais tapo 16 lietuvių, o 1967 m. skyrius vienijo 35 narius¹⁹. Iš viso šio skyriaus narių sąrašė įrašytos 245 pavardės²⁰.

Draugijos veikla, jos formos

Lietuvių bendruomenė Lenkijoje pasižymėjo stipria tautine savimone, solidarumu, aktyvumu, todėl ir kultūrinė veikla buvo įvairi.

Atsižvelgiant į to meto politinius reikalavimus, draugijai oficialiai buvo keliami tokie tikslai: 1. Suaktyvinti lietuvių tautybės gyventojus bendraliaudinei socializmo statybai Lenkijoje įgyvendinti; 2. Populiarinti bendrą lietuvių-lenkų darbo masių kovą; 3. Skleisti visapusiškai objektyvias žinias apie TSRS, ypač Tarybų Lietuvą, apie tarybinės liaudies gyvenimą, darbą ir nepalenkiamą kovą už taiką ir draugystę tarp tautų; stiprinti broliškus ryšius tarp lietuvių ir lenkų dirbančiųjų; 4. Supažindinti lietuvių visuomenę su pažangia lenkų tautos kultūra ir lenkų visuomenę su pažangia lietuvių tautos kultūra; 5. Ugdyti lietuvių kultūrą – tautinę savo forma ir socialistinę turiniu; organizuoti ir remti lietuvių meninę ir mokslinę veiklą; 6. Puoselėti lietuvių tautosaką, globoti lietuvių mokyklas, kultūros namus, skaityklas, bibliotekas, klubus, organizuoti lietuvių kalbos kursus, meno saviveiklą ir kt.²¹

Vėlesnėse įstatų redakcijose draugijos tikslai liko tie patys, atsisakyta tik kai kurių politinių frazių. Antai 1976 m. įstatų redakcijoje nekalbama apie lietuvių „įjungimą į visaliaudinę socializmo statybą, apie nepaliaujamą kovą už taiką ir draugystę“ ir pan²². Nenuostabu, kad anksčiau buvo numatyti tokie tikslai ir tokia jų formuluočių, nes veiklą kontroliavo partinė vadovybė, ją reikėjo derinti su VRM. Akivaizdu, kad draugija turėjo padėti Lenkijos kompartijai spręsti ideologinius uždavinius, nes tik tokiomis sąlygomis ji galėjo veikti. Draugijoje buvo nemažai iniciatyvių ir kūrybingų žmonių. Atmetus privalomus ideologinius šampus, jos veikloje daugiausia dėmesio buvo skiriama ir prioritetinėmis sritimis tapo lietuviško švietimo rėmimas, lietuvių meno savi-

veiklos skatinimas, parama meno kolektyvams, leidyba, lietuvių kultūros paminklų Lenkijoje globa. Šie darbai vykdyti įvairiomis formomis ir būdais. Neabejotina, kad daug darbų buvo atlikta visų lietuvių vieningomis, atkakliomis pastangomis.

Toliau bus apžvelgtos atskiros veiklos kryptys.

Punsko-Seinų kraštas nuo seno puoselėjo turtingas saviveiklos tradicijas. Jas po Antrojo pasaulinio karo buvo stengiamasi tęsti. Saviveiklinė kūryba (viešai nedemonstruojama) 1944–1952 m. vaidino svarbią reikšmę lietuvių gyvenime. Tuo laikotarpiu nebuvo lietuviškų mokyklų, organizacijų, po truputį buvo naikinamos pamaldos bažnyčiose. Todėl liaudies daina ar šokis lietuviams buvo tas veiksnys, kuris juos būrė ir siejo.

Pirmaisiais pokario metais buvo nelengva organizuoti didesnius lietuvių susibūrimus. Tarp lietuvių, vietinės valdžios ir kitų lenkų struktūrų atstovų pasitaikydavo konfliktų. Kaip prisimena Adelė Pauliukonytė-Samulevičienė, rengiant kokį nors lietuvišką susibūrimą reikėjo saugotis, kad apie tai nesužinotų Pasienio apsaugos kariuomenės (WOP) tarnyba. Jai sužinojus, WOP kariai gaudydavo lietuvius, suimdavo juos ir įvairiausiai būdais iš jų tyčiodavosi²³. Tokius pareigūnus sudrausminti nebuvo ko tikėtis. Pirmasis viešas lietuviškas saviveiklos renginys buvo suorganizuotas tik 1951 m. Ožkinių kaime. Jo metu pasirodė V. Valinčiaus vadovaujamas choras, buvo deklamuojami eilėraščiai, šokami lietuvių liaudies šokiai²⁴. Tais pačiais metais buvo įkurtas ir „Jotvos“ ansamblis, vadovaujamas J. Maksimavičiaus. Tuo metu beveik kiekviename didesniame kaime veikė saviveiklos kolektyvai, vadovaujami kurio nors kaimo šviesuolio.

XX a. 6-ajame dešimtmetyje keičiantis valstybinei politikai tautinių mažumų atžvilgiu, gerėjo sąlygos plėtoti visuomeninę-kultūrinę veiklą. Tačiau nuo pat pradžių ji buvo kontroliuojama. Saviveiklinę kūrybą pasistengta suinstitutiinti 1956 m. atidarius Punsko kultūros namus. Ruošiant kokį nors renginį, reikėjo tai suderinti su atitinkamomis institucijomis, pateikti joms visas programas, išverstas į lenkų kalbą. Tačiau pradėjus kultūros namams veikti, saviveiklinis darbas labai sustiprėjo. 1957–1967 m. Punsko-Seinų krašte vidutiniškai veikė 17 ansamblių, kuriuose dalyvavo apie 400 žmonių²⁵. Įsteigus draugiją, jos vadovai atkreipė dėmesį į saviveiklinį darbą. Buvo stengiamasi suaktyvinti esamus meno kolektyvus, kurti naujus, kelti jų meninį lygį. Bene populiariausias renginys – 1959 m. draugijos suorganizuotas lietuviškų saviveiklos kolektyvų sąskrydis. Nuo tada tokie sąskrydžiai tapo kasmetiniai, ši tradicija tęsiama ir šiandien.

Nuo pat savo veiklos pradžios draugijos vadovai stengėsi gauti ansambliams instrumentų, tautinių drabužių ir kt. Ansamblių darbą sunkino profesionalių vadovų trūkumas, todėl draugijos vadovai ne kartą kreipėsi į LSSR valdžią prašydami atsiųsti instruktorių ar priimti ansamblių vadovus į tobulini-

mosi kursus. Pirmaisiais ansamblių vadovais tapo labiau išsilavinę kaimo žmonės, vėliau juos pakeitė mokytojai.

Lietuviškų ansamblių repertuaro turinys lenkų valdžios ne kartą buvo kritikuojamas. Vietiniai partiniai atstovai smarkiai kritikavo LVKD pirmąją valdybą, jog ši nepasirūpino, kad ansamblių repertuaruose atsispindėtų „partijos linija“²⁶. Mat ansamblių vadovai pasirinkdavo lietuvių liaudies kūrinis, kuriuose nebuvo politikos. Ypač jos vengė 1957–1958 m. draugijai vadovavęs J. Maksimavičius. Tačiau griežtinant draugijos kontrolę, tai atsispindėjo ir saviveikloje. Lietuviški saviveiklos ansambliai buvo įtraukti į sovietinių švenčių ir kitų valstybinių iškilmių minėjimus. Antai gegužės 1-osios, Spalio revoliucijos metinių progomis rengiamuose minėjimuose dalyvavo kolektyvai „Punia“, „Klumpė“ ir kt.²⁷

Be ansamblių Punsko-Seinų krašte, meno saviveiklos kolektyvai susikūrė Vroclave ir Suvalkuose. Vroclave 1965–1979 m. veikė „Vilnelės“ ansamblis, Suvalkuose nuo 1985 m. – vyrų choras „Suvalkų vyrai“.

Palapsniui mažėjo centrinių valdžios institucijų domėjimasis tautinių mažumų gyvenimu. Jos viešajame šalies gyvenime tapo bemaž nematomos, labiau pastebimos tik regionuose. Vaivadijos mastu dažnai buvo rengiami įvairūs konkursai, kuriuose dalyvavo ir tautinių bendruomenių atstovai. Viešai buvo demonstruojamas tautinių mažumų kultūrinis gyvenimas, bet suschemintas. Valdžia tautines mažumas pasitelkdavo norėdama parodyti, kokias galimybes valstybė sudaro kitų tautybių žmonėms, pademonstruoti, kokia įvairi ir nevaržoma jų veikla. O tai lengviausiai buvo galima pasiekti naudojantis saviveikla.

Vieni lietuviški ansambliai veikė labai trumpai, kiti – keletą dešimtmečių. XX a. 8-ojo dešimtmečio viduryje meno kolektyvai veikė Vaitakiemyje, Burbiskėse, Žvikeliuose, Klevuose, Vidugiriuose, Žagariuose, Pristavonyse, Agurkiuose, Peleliuose, Punske (keli), Kampuočiuose, Valinčiuose ir Vroclave²⁸. Ilgainiui ansambliai „Jotva“, „Klumpė“ ir kiti pradėjo atstovauti lietuvių tautinei mažumai Lenkijoje ir užsienyje.

Kita svarbi draugijos veiklos kryptis – lietuvių kultūros paminklų Lenkijoje globa. VII draugijos suvažiavime priimtuose įstatuose buvo įrašyta, kad būtina organizuoti lietuvių kultūros paminklų globą²⁹. Tam tikslui 1978 m. buvo įkurta Lietuvių kultūros paminklų Lenkijoje globos komisija iš 17 asmenų, vadovaujama Romo Vitkausko³⁰. Komisijos veikla apėmė visą Lenkiją. Buvo nutarta, kad darbas bus efektyvesnis padalijus Lenkijos teritoriją į Suvalkų ir Varšuvos bei likusios dalies regionus. Komisija ėmė ieškoti, registruoti, aprašyti ir tvarkyti lietuvių kultūros paminklus (buvo stengiamasi įrengti Punsko-Seinų krašto muziejų, įamžinti šio krašto įžymius žmones, užfiksuoti LVKD skyrių istoriją, prižiūrėti atmintinas lietuviams vietas ir kt.). Taip pat pagal išgales buvo stengtasi aprašyti esamus paminklus, juos restauruoti.

Praktiškai lietuvių kultūros paminklais Lenkijoje buvo pradėta rūpintis jau XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje. 1953 m. Vroclave gyvenantis lietuvis kunigas Alfredas Rūkšta kreipėsi į Ščecino miesto partinę vadovybę prašydamas leisti pritvirtinti prie S. Dariaus ir S. Girėno paminklo (Pščelnike, netoli Myslibožo) naują užrašą³¹. Kurį laiką šį paminklą tvarkė Ščecine gyvenantis Feliksas Švagždys³². Vėliau (maždaug nuo 1960 m.) paminklu rūpinosi Viktoras Malaševičius³³. 1965 m. LVKD Vroclavo skyriaus vadovybė kreipėsi į JAV gyvenančią lietuvi J. Šalčių prašydamą lėšų tam paminklui sutvarkyti³⁴. Ilgainiui tapo tradicija, kad dalis Lenkijos lietuvių kasmet surinkdavo prie paminklo pagerbti tragiškai žuvusių lakūnų. Lenkijos ir Vakarų lietuvių lėšomis 1983 m. S. Dariaus ir S. Girėno paminklas buvo restauruotas, sutvarkyta aplinka.

Globojant, registruojant ir aprašant naujus paminklus daug nusipelnė A. Suraučius, ilgametis LVKD Slupsko ratelio sekretorius.

Varšuvos skyrius taip pat įsijungė į šį darbą. Paminėtina, kad 1968 m. jo narių pastangomis buvo įmūrytos paminklinės lentos prie M. K. Čiurlionio namų Varšuvoje ir mirties vietoje. Vykdamas šį projektą, buvo stengtasi, kad viena iš Varšuvos mokyklų būtų pavadinta M. K. Čiurlionio vardu. Taip pat paminėtina, kad Lenkijos lietuvių pastangomis buvo surastas ir nupirktas M. K. Čiurlionio fortepijonas, kuris šiuo metu yra M. K. Čiurlionio muziejuje Druskininkuose.

Gdanske gyvenantys lietuviai tvarkė Štuthofe kalintų lietuvių kunigo Alfonso Lipniūno ir inžinieriaus Antano Šapalo kapus Pucke. Vėlinių dieną ant jų kapų buvo įžiebiamos žvakutės, padedamos puokštės gėlių.

Suvalkų skyrius taip pat įsijungė į lietuviams atmintinų vietų priežiūros darbus. Čia gyvenantys lietuviai nuolat tvarko lietuvių antisovietinio pogrindžio partizanų Jurgio Krikščiūno-Rimvydo ir Vytauto Prabulio-Žaibo kapus.

Per visą draugijos veiklos laikotarpį švietimo klausimai užėmė svarbią vietą tarp įvairių veiklos sričių. Galima teigti, kad jie tapo viena iš prioritetinių draugijos darbo krypčių (iki pat šių dienų).

Draugijos veiklos programoje buvo numatyta remti lietuviškas mokyklas, padėti joms³⁵. Draugijos vadovai tiek vaivadijos, tiek centrinės partinės vadovybės lygiu kėlė opius lietuviško švietimo klausimus. Pirmajame draugijos suvažiavime (1957) buvo kalbėta, jog būtina plėtoti mokyklų statybą, spręsti mokytojų trūkumo problemą, susirūpinta vadovėliais. Tuoju po suvažiavimo draugijos vadovai kreipėsi į LJD P CK Tautybių reikalų komisiją dėstydami aktualius lietuvių švietimo klausimus ir teikdami pasiūlymus³⁶. Tačiau realiai situacija negerėjo. Todėl 1959 m. vykusiame 2-ajame draugijos suvažiavime vėl grįžta prie tų pačių klausimų³⁷. Lietuvių švietimo problemos buvo nagrinėjamos kiekviename draugijos suvažiavime, ieškoma būdų, kaip jas pašalinti. Ne kartą draugijos vardu buvo kreiptasi į partinę šalies vadovybę dėl investicijų lietuviškoms mokykloms padidinimo, mokyklų tinklo gerinimo. Bet lietu-

vių pastangos Lenkijos valdžios buvo kritikuotos tvirtinant, jog tai neatitinka tikrosios padėties. Antai Balstogės vaivadijos tarybos švietimo skyriaus pareigūnų nuomone, „lietuvių siekis turėti vidurinę mokyklą gimtąja kalba yra ne kas kita, kaip dalies lietuvių inteligentų nacionalizmo išraiška“³⁸.

1980 m. gegužės mėnesį vykusiame 8-ajame draugijos suvažiavime buvo pasiūlyta surengti lietuvių švietimo Lenkijoje 25 metų sukakties minėjimą. Ta pačia proga iškelta idėja Seinų valsčiaus mokyklose įvesti privalomas lietuvių kalbos pamokas. Tačiau šis pasiūlymas nebuvo įgyvendintas. Šiuo sumanymu buvo siekta bent iš dalies padidinti lietuvių kalbos besimokančių mokinių skaičių, kuris ryškiai sumažėjo po 1978 m. įvykdytos mokyklų reformos. Galima konstatuoti, kad lietuviško švietimo padėtis Seinų valsčiuje buvo blogesnė negu Punske.

Siekiant geriau spręsti švietimo problemas, 1980 m. buvo įkurta LVKD Švietimo komisija. Jai vadovavo Alfonsas Marcinkevičius. Bene svarbiausias jos atliktas darbas – kasmetinių lietuvių mokytojų konferencijų organizavimas³⁹.

Apie draugijos vadovų pastangas gerinti lietuviškų mokyklų darbą, teikti joms paramą liudija jų susirašinėjimas su sovietinės Lietuvos institucijomis ir įstaigomis. Remiantis LSSR ir LLR Švietimo ministerijų susitarimu, Lenkijoje dirbančių lietuviškų mokyklų mokytojai turėjo galimybę dalyvauti Lietuvoje rengiamuose vasaros kursuose, gauti čia išleistus vadovėlius⁴⁰. Todėl draugijos vadovai ne kartą dėl to kreipėsi į įvairias sovietinės Lietuvos institucijas. Žinoma, pavieniai mokytojai irgi rodė iniciatyvą. Bene visi kontaktai ėjo per LDKRUŠD, nors tai nebuvo pagrindinis šios draugijos veiklos tikslas. Jos archyve gausu išlikusių LVKD vadovų laiškų, kuriuose dažnai kelti lietuviško švietimo klausimai⁴¹. Remiantis jais, galima teigti, kad LVKD ieškojo įvairių būdų gerinti lietuvių švietimo padėtį Lenkijoje. Dalį klausimų pavyko išspręsti.

Galima kelti klausimą, kodėl iš Lietuvos plaukė parama lietuvių kultūros, švietimo sritims. Neabejotina, jog tarp Lenkijos lietuvių buvo siekiama skleisti komunistinę propagandą, izoliuoti Lenkijoje gyvenančius lietuvius nuo tautinių, demokratinių idėjų iš Vakarų. Antra vertus, Lenkijos lietuvių draugijos, mokyklų vadovai turbūt nelabai turėjo iš ko rinktis: tiek mokymo priemonių leidybai, tiek mokytojų kvalifikacijai Lenkijoje nebuvo skirta deramo dėmesio. Todėl bene vienintelis kelias – siuntos iš sovietinės Lietuvos. Žinoma, vadovėliai dėl skirtingų mokymo programų tiko tik iš dalies. Atmetus ideologinius dalykus, dalykine prasme juos galima buvo naudoti. Panaši padėtis buvo ir mokytojų tobulinimosi srityje.

Draugijos darbo planuose buvo numatyta nemažai renginių mokyklinio amžiaus vaikams ir jaunimui. Tai visų pirma įvairūs konkursai (gimtiosios kalbos ir literatūros, geografijos, istorijos). Jų metu buvo gilinamos žinios,

skatinama domėtis gimtojo krašto istorija, tradicijomis. Konkursuose aktyviai dalyvaudavo V–VIII klasių mokiniai. Tradiciniu draugijos renginiu tapo mokyklinių ansamblių sąskrydžiai ant Punios ežero kranto, rengiami birželio 1 d.⁴²

Nuo pat draugijos gyvavimo pradžios jos nariai stengėsi turėti leidinį gimtąja kalba. Jos vadovai 1957 m. kreipėsi į LJD P centrinę valdžią prašydami leidimo lietuviškam leidiniui. Pirmieji bandymai buvo be rezultatų. Tik 1960 m. buvo gautas sutikimas išleisti vieną „Aušros“ laikraščio numerį. Ji tapo draugijos leidiniu. (Apie šį ir kitus leidinius bus kalbama skyriuje apie spaudą.)

Kalbant apie LVKD ratelius Punsko-Seinų krašte ir veikiančius Lenkijos didesniuose miestuose, galima rasti ir bendrų, ir specifinių bruožų. Ir vienos, ir kitos grupės rateliams buvo būdingos panašios veiklos formos, tačiau Punsko-Seinų krašte jos įvairesnės ir turtingesnės. Visiems būdinga bendra darbo forma – narių susirinkimai ta proga rengiant ir kultūrinę-meninę programą. Tai buvo Lenkijos didesniuose miestuose veikiančių ratelių ir skyrių svarbiausia veikla. Tuo tarpu Punsko-Seinų krašte dar veikė kultūros namai, saviveiklos kolektyvai, lietuviškos mokyklos, kurios dalyvavo kultūriniame gyvenime, organizavo įvairius renginius. Čia palankiai veikė pati aplinka. Ji buvo etniškai vienodesnė, lietuviai sudarė didelę gyventojų dalį. Tuo tarpu diasporoje lietuviai sudarė mažumą tarp lenkų, kai kur gyveno labai nutolę nuo ratelio būstinių, o kartais jų visai neturėjo. Todėl lietuviškumui palaikyti esminė forma buvo susirinkimai klubų ar kitose patalpose, susitikimai, parodos ir kt.

Gana tvirtas buvo 1957 m. pradėjęs veikti Varšuvos skyrius. Jis visoje draugijos veikloje užėmė išskirtinę vietą dėl palankios politinės-kultūrinės padėties. Štai kaip apibūdintas Varšuvos skyriaus vaidmuo: „LVKD Varšuvos skyrius tarytum lietuvių tautos ambasada Lenkijos sostinėje, atstovaujanti tautinę mažumą gyvenančią LLR ...“⁴³ Varšuvoje, šalies sostinėje, veikė centrinės valstybinės institucijos, čia dažniausiai lankydavosi kultūros atstovų delegacijos: rašytojai, menininkai, mokslininkai, taip pat kiti žmonės iš LSSR, Vakarų šalių. Organizuojant skyrių daugiausia nuveikė B. Mickevičius⁴⁴. Panašiai kaip ir kituose lietuvių rateliuose, veikiančiuose diasporoje, Varšuvoje nemažą narių skaičių sudarė repatriantai iš Lietuvos. Tikriausiai dėl sentimentų Lietuvai į veiklą įsijungė ir iš Vilniaus atvykę lenkai. Todėl apie tikrai lietuvišką veiklą pirmaisiais skyriaus gyvavimo metais kalbėti sunku. Vėliau, kai nariais tapo nemažai Punsko-Seinų krašto jaunimo, studijavusio Varšuvos aukštosiose mokyklose (S. Kraužlys, Kristina Karčiauskaitė, Jurgis Paransevičius, Gintautas Radzevičius, Juozas Vaina, Rūta Maksimavičiūtė, Juozas Jonuška, Leonardas Jonuška ir kt.), pakito veiklos pobūdis: daugiau plėtojamas kūrybinis darbas, apie draugiją sužinojo Lenkijos mokslo atstovai, su garsiais istorikais – P. Losovskiu (Piotr Łossowski), Henryku Visneriu (Henryk Wisner) ir kitais buvo palaikomi asmeniniai ryšiai.

Palaipsniui vadovavimą skyriuje perėmė jaunesnės kartos atstovai. Ilgamečiai nariai Janina ir Mykolas Kmitos, Bronislava ir Juozas Markūzos, Marija ir Antanas Janikai, Jurgis Kievlišas ir kiti, 1976 m. įkūrė vadinamąjį senjorų ratelį⁴⁵.

Skyriaus narių gretos kasmet plėtėsi. 1960 m. pirmaisiais nariais tapo 30 asmenų. Panašiai narių skaičius augo ir 1962–1963 m., tačiau vėliau stojančiųjų į draugiją sumažėjo. Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios Varšuvos aukštosiose mokyklose pradėjo studijuoti Punsko-Seinų krašto lietuviai jaunuoliai. Jie įsiliejo į skyriaus veiklą. 1969 m. kilę nesutarimai tarp Varšuvos centro valdybos sekretoriaus Kazimiero Švainausko ir kitų narių parodė, kad sekretorius stengėsi kai kuriuos klausimus spręsti nederindamas jų su valdybos nariais⁴⁶. Skaldytojišką, silpninusią skyrių K. Švainausko veiklą liudija tai, kad jis stengėsi apriboti akademinio jaunimo lankymąsi skyriaus patalpose (pakeitė skyriaus patalpų užraktą, darbo valandas)⁴⁷, rašė laiškus į įvairias LSSR organizacijas ir skundėsi Varšuvos skyriaus vadovybe, kad neįvertino nuopelnų skyriui.

Kitas didesnis LVKD skyrius veikė Vroclave. Čia ratelis įkurtas 1962 m. gegužės 2 d., nors jo pradžia siekia 1957 m., kai Vytautas Markavičius, Česlovas Bankauskas subūrė grupę žmonių, kilusių iš Lietuvos⁴⁸. Į pirmąją valdybą buvo išrinkti V. Markavičius, Marija Trumpauskienė, Leokadija Rudkauskienė⁴⁹, susirinkime dalyvavo apie 20 asmenų. Iki 1964 m. spalio mėn. skyrius neturėjo patalpų. Jas išsinuomojus, veikla įgijo tvirtesnę pagrindą, pradėjo gausėti narių. 1965 m. naujais nariais tapo 29 asmenys. Tais pačiais metais susikūręs „Vilnelės“ dainų ir šokių ansamblis turėjo vietą repeticijoms. Pirmas viešas koncertas įvyko tų pačių metų rugsėjo 3 d.; jame pasirodė dainininkai ir 4 šokėjų poros⁵⁰. Ansamblis gyvavo 1965–1979 m. Per tą laiką jame buvo 27 dainininkai ir 126 šokėjai⁵¹. Jis iš dalies iširo dėl natūralių priežasčių (pirmieji ansamblio dalyviai paseno, jaunimas į jų vietą neatėjo).

Skyriaus patalpose buvo įkurta lietuviškų knygų biblioteka. 1965 m. joje buvo sukaupta apie 500 knygų, daugiausia lietuvių kalba⁵². Čia vyko lietuvių kalbos kursai. Juose lietuvių kalbos mokė Anastazija Dambrauskienė, Stasys Žvirėla, Pranas Šarlonas.

Vroclavo lietuviai kasmet minėjo Vasario 16-osios šventę. Kad nenukentėtų nuo valdžios, šventę vadindavo „cepelinų vakaru“⁵³.

Lyginant Varšuvos ir Vroclavo lietuvių skyrius, išryškėjo panašūs procesai: palaipsniui jauni lietuviai tarsi atsiribojo nuo vyresnio amžiaus narių. Šis atsiskyrimas gali būti aiškintinas interesų skirtumu. Vroclave savotiškas skilimas įvyko 1975 m., kai susibūrė jaunimo grupė, vadovaujama Onos Voroneckaitės-Stašiak⁵⁴. Tačiau padėtis čia nebuvo visiškai panaši į padėtį Varšuvoje: pastarojoje lietuvių jaunimas, kilęs iš Punsko-Seinų krašto, ėmė plėtoti tautiškesnę veiklos kryptį. Vienas po kito iš skyriaus vadovų pareigų pasitraukė se-

nieji nariai. Vroclave buvo kiek kitaip. Jaunimo grupę sudarė vyresniųjų narių vaikai, kuriems labiau rūpėjo priartinti renginius prie nūdienos aktualijų. Tačiau tai nekeitė veiklos pobūdžio, juo labiau kad skyriui ir toliau vadovavo vyresniosios kartos atstovai.

Slupsko, Ščecino ir Gdansko rateliai veikė sudėtingesnėmis sąlygomis negu rateliai Punsco krašte ar Varšuvos ir Vroclavo skyriai (ilgą laiką minėti rateliai neturėjo patalpų, o tai, be abejo, turėjo įtakos jų veiklai). Dar viena veiklą sunkinanti aplinkybė buvo ta, kad lietuviškumą čia išlaikė tik vyresnioji karta, iš dalies jų vaikai, tačiau trečioji karta praktiškai yra nutautėjusi. Šį procesą smarkiai veikė tautiškai svetima aplinka, mišrios santuokos.

Ščecine LVKD ratelis nuo pat pradžių susidūrė su sunkumais. Aktyvesniam darbui trukdė tai, kad neturėta patalpų, todėl nebuvo kur rinktis didesniam skaičiui žmonių. Vadovavimą perėmus Jonui Želepieniui, ratelio veikla suaktyvėjo. Be pirmininko, aktyvūs nariai buvo J. Želepienienė, Jonas Senvaitis, Janina ir Antanas Marcinkevičiai. Bene pagrindinė ratelio veikla – S. Dariaus ir S. Girėno paminklo Pščełnike (prie Myslibožo) priežiūra, šalia esančio muziejaus įrengimas.

Slupske ratelis pradėjo oficialiai veikti 1962 m., nors čia gyvenantys lietuviai Jonas Šumskis, Jonas Narkevičius, Bernardas Džikevičius ir Teresė Lubinskaitė dalyvavo dar pirmajame LVKD suvažiavime 1957 m.⁵⁵ Be minėtų žmonių, aktyvesni nariai buvo A. Suraučius, Stasys Kelmickas, Viktoras Žadeika, Joana Jurevičienė, Danutė Moščinskienė ir kt. Bene būdingiausias šio ratelio renginys – narių susirinkimų metu skaitytos įvairios tematikos paskaitos, kaip antai apie Antaną Baranauską, M. K. Čiurlionį, 1863 m. sukilimą, LLR 30-metį⁵⁶. Iš Lietuvos ypatingajame archyve išlikusios medžiagos, kurioje kalbama apie lietuvių kalbos vartojimą viešame Lietuvos gyvenime, Molotovo-Ribbentropo pakto pasekmes Lietuvai ir kita, neabejotina, kad šio skyriaus veikla domėjosi ir lenkų, ir LSSR saugumas.

Gdanske ratelį įsteigti norėta dar 1962 m. Tuomet 13 asmenų išrinko valdybą: pirmininką – Kazį Vasiliauską, sekretorių – Mečislovą Mažeiką, išdininką – Voiteką Druetą⁵⁷. 1964 m. buvo 26 nariai⁵⁸. Tačiau Gdansko miesto Vidaus reikalų skyrius jo neįregistravo. Atkurtas, tiksliau sakant, oficialiai įregistruotas Gdansko ratelis 1977 m. pabaigoje. Pirmininku buvo išrinktas J. Uzdila, sekretore – G. Valinčienė, išdininku – Juozas Černelis⁵⁹. Gdansko lietuvių veikla daugiausia reiškėsi nuolat organizuojamais susirinkimais, kurių metu buvo skaitytos paskaitos, rengti minėjimai, susitikimai ir kt. 1979 m. viename iš susirinkimų buvo paminėta Vilniaus valstybinio universiteto 400 metų sukaktis, kitame J. Uzdila skaitė pranešimą „Kristijonas Donelaitis“⁶⁰.

Ratelis Suvalkuose susikūrė 1962 m. gegužės 5 d⁶¹. Įkuriant ratelį daug nuveikė Goberienė, o pirmininku buvo išrinktas Juozas Kajackas⁶². Be jo, skyriui vadovavo Sigitas Vailionis, Jonas Zimnickas, Vitalis Tumelis, Kazimieras Baranauskas, Česlovas Vaicekuskas, Kostas Leončikas, Albertas Žardeckas,

Gintautas Marcinkevičius, Vytautas Senda ir Teresė Uzdilaitė⁶³.

Kaip ir kituose draugijos skyriuose, Suvalkuose lietuviai rengė literatūrinius vakarus, skirtus lietuvių rašytojams Maironiui, Kristijonui Donelaičiui, Žemaitei, Antanui Baranauskui, dailininkui K. M. Čiurlioniui paminėti⁶⁴.

Populiaria Suvalkų miesto skyriaus veikla tapo kelionės po Suvalkų kraštą. 1968 m. buvo keliaujama maršrutu Suvalkai–Augustavas–Seinai–Punskas–Suvalkai⁶⁵. Tokios išvykos tapo tradicinėmis. Jose dalyvaudavo įvairaus amžiaus nariai, jos skatino domėtis gimtojo krašto istorija, tradicijomis.

1985 m. 11 Suvalkų lietuvių vyrų susivienijo į chorą „Suvalkų vyrai“. Ansamblių suburti paskatino kasmet rengiami lietuviškų ansamblių sąskrydžiai prie Galadusio ežero. Kolektyvo vadovu tapo G. Marcinkevičius, nariais – J. Degutis, Silvestras Babkauskas, Algirdas Grigutis, Juozas Vaznelis, Julijonas Grigutis, Vitas Valenskas, K. Baranauskas, Bronius Puniškis, Pijus Krakauskas, Juozas Jalauskas⁶⁶. Jų repertuare dominavo Suvalkų krašto dainos. Be šio ansamblio neįvykdavo nė vienas svarbesnis skyriaus renginys.

Šio skyriaus nariai organizuodami veiklą vadovavosi šūkiu: „Nėra gėda būti lietuviu“. Šis šūkis, matyt, kilo iš to, jog dalis lietuvių dėl čia gana stipriai pasireiškusių antilietuviškų nuotaikų, kurių išraiška buvo lietuvius įžeidžiantys užrašai ant sienų, užgaulūs žodžiai gatvėse, moralinis spaudimas, gaji lenkų nuostata „čia Lenkija, todėl kalbėkite lenkiškai“, slėpė savo tautybę ir vengė prisipažinti esą lietuviai. Todėl skyriaus veiklos tikslas buvo stiprinti lietuvišką savimonę ir savigarbą.

Kalbant apie draugijos vaidmenį visuomeniniam-kultūriniam lietuvių gyvenimui, tenka atsižvelgti į realijas ir gana prieštaringas veiklos aplinkybes. LVKD buvo svarbus veiksnys, skatinęs ir puoselėjęs kultūrinį lietuvių gyvenimą. Komunistinio režimo metais tai buvo vienintelė lietuviška organizacija Lenkijoje, į kurią susibūrė įvairios socialinės, visuomeninės, politinės, kultūrinės ir kitokios orientacijos lietuviai. Antra vertus, draugija buvo politiniu-ideologiniu požiūriu kontroliuojama, finansuojama, o jos vadovų pozicija (bent jau oficialiai) atitiko LJDP poziciją. Tačiau reikia pripažinti, kad, veikiant riboto lojalumo erdvėje, bent iš dalies buvo galima rūpintis svarbiais lietuviškumo išlikimo Lenkijoje reikalais. Dalis draugijos narių plėtojo tautinės demokratinės veiklos kryptį, kuri padėjo demokratinėms idėjoms iš Vakarų valstybių skverbtis į Lenkiją, iš dalies ir į Lietuvą, organizuoti kai kuriuos kontaktus tarp tautiečių, buvusių už „geležinės uždangos“.

Lietuvių spauda: valstybinė „Aušra“ ir alternatyva „Varsnos“

Lietuvių bendruomenės gyvenime spaudai teko gana svarus vaidmuo stiprinant tautinį tapatumą. Negausią lietuvišką spaudą galima vadinti bendruomenės gyvenimo, jos pozicijos įvairiais klausimais atspindžiu.

Tarpukariu lietuvių tautinė mažuma Seinų krašte neturėjo spaudos gimtąja kalba. Visos lietuviškų laikraščių redakcijos, spaustuvės, lenkams užėmus šį kraštą, buvo uždarytos. Šio krašto lietuvių kultūrinis gyvenimas tuo laikotarpiu buvo apskritai varžomas: uždrausta veikusių „Žiburio“, blaivybės, Šv. Zitos, dailės draugijų ir kitų organizacijų veikla, uždarytos mokyklos, uždrausta gatvėse kalbėti lietuviškai ir t. t.⁶⁷

Nagrinėjamu laikotarpiu (komunistinio režimo metais) lietuvių spauda buvo ribojama, kontroliuojama, nebuvo sąlygų tęsti XX a. pradžios lietuvių spaudos tradicijas. Spaudą galima suskirstyti į valstybės dotuojamą periodinį leidinį „Aušrą“ ir savotišką alternatyvą jai „Varsnas“ (tautinės pakraipos) bei neperiodinius leidinius: „Susitikimai“, „Vingis“, „Vroclavo lietuvis“ ir informacinius LVKD skyrių biuletenius.

Reikia pabrėžti, kad iki pirmojo „Aušros“ numerio pasirodymo 1960 m. rugsėjo mėnesį netrūko pastangų turėti leidinį lietuvių kalba. Dar 1957 m. prieš įkuriant LVKD buvo pradėta rūpintis spaudinio lietuvių kalba leidimu. Projekto sumanytojas ir rengėjas J. Maksimavičius kreipėsi į partinę šalies vadovybę prašydamas sutikimo leisti savaitraštį „Parama“⁶⁸ 10 tūkstančių egzempliorių tiražu. Tačiau teigiamo atsakymo nesulaukta. Kiek vėliau, tais pačiais metais, draugijos vadovybė vėl kreipėsi į LJDП CK prašydama leidimo 2 kartus per mėnesį spausdinti leidinį „Dainava“⁶⁹. Tai turėjo būti leidinys, informuojantis apie lietuvių visuomeninius, ūkinius bei kultūrinius reikalus. Matyt, šiam sumanymui būtų pritarta, tačiau pagal rengiamą projektą lietuviai iš redakcinio komiteto būtų buvę eliminuoti. Žinoma, su tuo lietuvių atstovai nesutiko. LJDП CK Tautybių komisija lietuvių prašymą buvo linkusi patenkinti dėl ideologinių motyvų: buvo tikimasi, kad leidinys lietuvių kalba padės partijai stiprinti įtaką tarp vietos lietuvių (tarp jų LJDП pozicijos labai silpnos). Tačiau siūlomas pačių lietuvių variantas netiko, nes būtų skatinęs tautinę savimonę. Tai nesiderino su LJDП vykdoma asimiliacinio pobūdžio politika Lenkijos tautinių mažumų atžvilgiu. Draugija prašymą leisti leidinį gimtąja kalba pakartojo ir 1958 metais⁷⁰.

Patenkinti lietuvių prašymą įtakos turėjo ir ta aplinkybė, kad lietuviškas leidinys, LJDП CK Tautybių komisijos sekretoriaus A. Slavo nuomone, „galėtų būti atsvara Vakarų lietuvių spaudai ir knygoms, kurias gauna Lenkijos lietuviai“⁷¹. Įdomu, jog LJDП dėl Lenkijos lietuvių kreipėsi į Lietuvos komunistų partiją, ir ši sutiko padėti. Todėl „Aušrai“ buvo skirtas uždavinys – didinti politinę LJDП įtaką tarp lietuvių formuojant „tinkamas“ politines pažiūras. Jis pradėtas įgyvendinti nuo pat laikraščio pasirodymo. 1960 m. išleistame pirmajame „Aušros“ numeryje buvo rašoma, kad „Aušra“ prisidės prie Lenkijos lietuvių vienijimo ir mobilizavimo kovoje dėl socializmo⁷². Jau sakėme, jog to meto sąlygomis kitaip rašyti, nepaminėjus socializmo ar komunizmo, nebuvo galima. Todėl tokie straipsniai buvo ideologinė priedanga norint aptarti lietuvių mažumos pasiekimus ar sunkumus.

1960–1972 metais „Aušra“ leista kaip neperiodinis leidinys. Šiuo laikotarpiu ji ėjo labai nereguliariai – po vieną du numerius per metus. 6 lentelėje matyti laikraščio periodiškumas.

6 lentelė. „Aušros“ leidimas 1960–1972 metais

Laikraščio numeris	Pasirodymo metai
1	1960 m. rugsėjo mėn.
2	1961 m. rugsėjo mėn.
3	1961 m. gruodžio mėn.
4	1962 m. balandžio mėn.
5	1962 m. spalio mėn.
6	1963 m. gruodžio mėn.
7	1964 m. spalio mėn.
8	1965 m. sausio mėn.
9	1965 m. gegužės mėn.
10	1966 m. rugpjūčio mėn.
11	1966 m. gruodžio mėn.
12	1967 m. rugpjūčio mėn.
13	1968 m. rugsėjo mėn.
14	1969 m. balandžio mėn.
15	1969 m. spalio mėn.
16	1970 m. spalio mėn.
17	1971 m. rugsėjo mėn.
18	1972 m. liepos mėn.

Lentelė sudaryta remiantis 1960–1972 m. „Aušra“.

Taigi šiuo laikotarpiu pasirodė tik 18 „Aušros“ numerių. Kiekvienam numeriui reikėjo gauti Spaudos kontrolės tarnybos leidimą, todėl visą skelbiamą medžiagą reikėjo išversti į lenkų kalbą. Visa tai užimdavo nemažai laiko. Iš pradžių „Aušra“ buvo leidžiama Varšuvoje. Pirmieji jos redaktoriai buvo Z. Stoberskis ir K. Švainauskas⁷³.

Kaip minėta, tarp Lenkijos ir Lietuvos SSR politinės vadovybės buvo susitarimas dėl paramos lietuviams kultūriniam darbui „tinkamomis“ priemonėmis. Lietuvoje tuo rūpinosi Draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas (vėliau pasivadinęs „Tėviškės“ draugija). Viena iš numatytų paramos sričių – „Aušros“ leidyba. Galima teigti, kad kontaktai su šiomis organizacijomis turėjo įtakos „Aušros“ turiniui. Ne kartą į minėtas draugijas buvo kreiptasi dėl medžiagos apie

LSSR prašant leidimo redakcijos nariams apsilankyti Lietuvoje⁷⁴. Lietuvos partinė vadovybė turėjo savitą požiūrį į „Aušrą“ ir apskritai į Lenkijos lietuvius. Buvo siekiama politiškai veikti lietuvių pažiūras, atriboti juos nuo tautinių idėjų, ateinančių iš Vakarų. Todėl tam tikslui į Lenkiją buvo siunčiama propagandinio turinio lietuviška literatūra, parenkami atitinkamo pobūdžio straipsniai į „Aušrą“, rengiami atitinkamų Lietuvos organizacijų veikėjų susitikimai su Lenkijos lietuviais.

„Aušros“ laikraštį kontroliavo LJD P, todėl jis turėjo atitikti nustatytą ideologinę pakraipą. Laikraštyje turėjo atsispindėti LJD P politika, lietuvių vieta „kuriant socialistinę Lenkiją“, aukštinami ekonominiai ir kultūriniai Lenkijos LR ir Lietuvos SSR pasiekimai. Būtent 1960–1972 m. laikotarpio „Aušros“ numeriuose gausu straipsnių apie SSSR pagalbą Lenkijai, tvirtą jų sąjungą, buvo propaguojama socialistinių šalių vienybė kaip vienintelis būdas siekti ekonominės ir kultūrinės pažangos⁷⁵. Tokio ir panašaus turinio straipsnių galima rasti kiekviename numeryje. Atitinkama linkme veikti lietuvių nuostatas buvo skirti straipsniai apie vis stiprėjančius lenkų ir lietuvių santykius, gerėjančią lietuvių padėtį Lenkijoje. Medžiaga tokioms publikacijoms buvo gaunama iš Lietuvos.

1972 metais uždarius Varšuvoje ėjusias „Varsnas“, buvo duotas sutikimas leisti „Aušrą“ vieną kartą per ketvirtį. 1973–1989 m. ji taip ir ėjo. 1972 m. „Aušros“ redakcija buvo perkelta iš Varšuvos į Punkską, o netrukus – į Seinus. Tuometiniu „Aušros“ redaktoriumi tapo Jonas Karčiauskas. Tuo laikotarpiu „Aušroje“ daugiau dėmesio buvo skirta apskrities ir vaivadijos partinių struktūrų darbo apžvalgai. Antai 1973 m. Nr. 20 rašoma apie LVKD atstovų susitikimą su LJD P Balstogės vaivadijos komiteto pirmuoju sekretoriumi Zdislavu Kurovskiu (Zdisław Kurowski), LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus vizitą Seinuose ir pan. XX a. 8-ajame dešimtmetyje, ypač antrojoje jo pusėje, „Aušros“ turinys keitėsi kiek palankesne kryptimi. Nuo politinių straipsnių apie padėtį šalyje ir SSSR buvo pereita prie aktualesnių lietuviams klausimų – švietimo gimtąja kalba, saviveiklos, gyvenamojo regiono istorijos ir etnografijos temų gvildenimo. J. Pajaujįs rašė apie Punksko valsčiaus lietuviškus kaimus, pvz., 1976 m. Nr. 2 apie Kreivėnus, 1977 m. Nr. 1 – apie Ožkinius. Dideli straipsniai buvo skirti artėjančiam Punksko lietuvių licėjaus 20-mečio, LVKD 20-mečio minėjimams.

1978 m. buvo pakeistas „Aušros“ formatas, apipavidalinimas. Ji tapo įdomesnė, patrauklesnė. Tuometiniai „Aušros“ autoriai J. Maksimavičius, J. Vaina, J. Stoskeliūnas (aktyvūs lietuvių visuomenininkai, kurie dėl savo pažiūrų, tautinės orientacijos buvo išstumti iš LVKD vadovybės), J. S. Paransevičius, A. Suraučius⁷⁶ ir kiti dėmesį sutelkė į lietuvių gyvenamojo krašto problematiką. Dažnas Lenkijos lietuvių kultūros, meno renginys rado atgarsį skyreliuose „Kronika“, „LVKD gretose“. Atsargiai kritikuota vietinių LJD P institucijų po-

litika lietuvių atžvilgiu, išvelgiant blogesnę jų padėtį negu kitų tautinių mažumų⁷⁷.

Didėjo leidinio tiražas: nuo 1600 egzempliorių 1960 m. iki 4000 egzempliorių 1978 m. Vėliau jis sumažėjo iki 3000 egzempliorių.

„Aušra“ stengėsi suburti visus lietuvius, neatsižvelgiant į jų gyvenamą vietą ir amžių. Vaikams buvo skirtas „Aušrelės“ skyrelis. Jame publikuojama jų kūryba, spausdinamos pasakos, įdomūs atsitikimai ir kitokia medžiaga. Kartkartėmis pasirodydavo informacija apie Lenkijos gilumoje gyvenančius lietuvius, jų veiklą. Apie LVKD Vroclavo, Slupsko, Ščecino skyrių įdomesnius renginius, susitikimus informuodavo tų skyrių nariai. XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje pastebėta, kad Lenkijos gilumoje gyvenantiems lietuviams reikėtų skirti daugiau dėmesio. Iš esmės šis tikslas nebuvo įgyvendintas. 1992 m. tuometinė Vroclavo skyriaus pirmininkė I. Ignatavičienė skundėsi, jog „suvažiavimuose (LVKD. – V. S.) agituoja, kad rašytume į „Aušrą“ straipsnių. Kai nariai rašydavo, tai nebūdavo išspausdinta ir net nepranešta kodėl. ... Jaučiame atstumti. Nariai (skyriaus. – V. S.) ... sako tai jų (Punsko krašto. – V. S.) regioninis laikraštis“⁷⁸.

„Aušroje“ buvo galima rasti įdomių teminių straipsnių, parašytų Lietuvos autorių (pvz., V. Miliaus, Zigmo Zinkevičiaus), o nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios jų dar padaugėjo (rašė Algirdas Patackas, Libertas Klimka ir kiti).

Nors labai prižiūrėta „Aušra“, bet joje galėjo pasirodyti atviresni straipsniai negu Lietuvos spaudoje (apie lietuvių tautinio atgimimo veikėjus Vincą Kudirką, Joną Basanavičių, Jurgį Baltrušaitį ir kt.).

Galima būtų pasvarstyti, kodėl po daugiau kaip 10 metų trukusios leidybos „Aušra“ tik kartą per metų ketvirtį pasiekdavo skaitytojus. Oficialūs valdžios atstovų aiškinimai neva leidybai trūkė popieriaus, lėšų, neatrodo įtikinami ir buvo formalūs. Priežastis buvo kita. Spausdintas lietuviškas žodis stiprino valdžiai nepageidaujamą tautinę savimonę. Žinoma, leidinyje buvo spausdinama ir tai, kas tiko tuometinei komunistinei vadovybei. Tačiau greta būdavo ir labiau tautinę poziciją atspindinčios informacijos. Kadangi „Aušra“ buvo platinama ir Lietuvoje, todėl tokio tipo straipsniai sulaukdavo LKP funkcionierių kritikos, buvo reiškiamas nepasitenkinimas. Antai visi 1983 m. „Aušros“ numeriai buvo skirti J. Basanavičiaus „Aušros“ 100-osioms metinėms paminėti. Netrukus jos redaktorius E. Petruškevičius gavo laišką iš LSSR, kuriame buvo rašyta: „... Todėl aš (autorius neįvardytas. – V. S.) asmeniškai suabejočiau tokios gausybės straipsnių, kuriuos Jūs užsimojote skelbti, tikslingumu...“⁷⁹ Leidinys ne kartą buvo kaltintas nacionalistiniais polinkiais.

Aktyvesni lietuvių bendruomenės nariai dėjo daug pastangų, kad „Aušra“ taptų kas mėnesį einančiu leidiniu. Lietuviškos spaudos klausimas ne kartą buvo keliamas įvairaus lygio susitikimuose su lenkų valdžios atstovais. Daug dėmesio jam buvo skirta LVKD 9-ajame suvažiavime, vykusiame 1984 m. Tai

buvo palanki proga, nes kiekviename suvažiavime dalyvaudavo lenkų partinių ir valstybinių struktūrų atstovai. Diskusijų metu kalbėjęs LJDП CK atstovas Wojciechas Klimekas (Wojciech Klimek) pareiškė, kad valdžia nemato jokių kliūčių, kad leidinys eitų vieną kartą per mėnesį⁸⁰. Lietuviai šia proga pasinaudojo ir į nutarimus įtraukė punktą apie tai, kad, atsižvelgiant į partinės ir administracinės valdžios atstovų patikinimą, jog nėra jokių kliūčių „Aušrą“ paversiti mėnraščiu, įpareigojo redaktorių imtis šioje srityje būtinų žingsnių⁸¹. Deja, „Aušra“ mėnraščiu tapo tik po šešerių metų, 1990 m. Tokią padėtį bent iš dalies lėmė naujos redaktorės Valdos Malinauskaitės paskyrimas „Aušros“ vyresniąja redaktore. Ji dirbo 1984–1988 m. Tuo metu tarp jos ir redakcinės tarybos bei LVKD vadovybės buvo kilę nesutarimų. Redaktorės veikla, ignoruojanti redakcinę tarybą, „Aušroje“ spausdinami kontroversiški straipsniai (antai Petro Rolofo – (Lenkijoje jis gyveno 1954–1956 m.) straipsnis „Priešaušrio metai“ („Aušra“, 1987, Nr. 1–4), jo atsiliepimas apie J. Maksimavičiaus straipsnį „Ar yra lietuviška problema“ (1986, Nr. 3), kuriame gvildentas nutautėjimo procesas, rašė „... lietuviškos problemos nėra ir tai tikrai taip, nes jos socialistinėje santvarkoje, kur, jeigu įgyvendintas piliečių lygiateisiškumas, ir būti negali“⁸² sukėlė prieštaravimus, neigiamai veikė bendruomenės vieningumą. Konfliktas baigėsi redaktorės pakeitimu.

Vakarų šalių lietuviai nevienareikšmiškai vertino „Aušrą“. Vieniems atrodė, kad joje per daug informacijos apie sovietinę Lietuvą (iš tikrųjų joje, ypač pirmuosiuose numeriuose, daug vietos skirta LSSR „pasiekimams“ propaguoti), o apie Lenkijos lietuvių reikalus mažai rašyta⁸³, kitiems gi – kad iš jos galima susidaryti apypilnį Lenkijos lietuvių veikimo vaizdą⁸⁴. Tačiau dėl „Aušros“ reikalingumo nebuvo abejojama.

Apžvelgus „Aušros“ kelių dešimtmečių leidybą, išryškėja keli momentai. Ilgą laiką ji buvo vienintelis oficialus lietuvių leidinys, kuriame buvo rašoma artima LJDП dvasia. Tačiau žinant to meto politines sąlygas, kitaip būti negalėjo. Tai akivaizdžiai parodė „Varsnų“ likimas. Šalia privalomų straipsnių „Aušroje“ buvo gvildenami lietuvių bendruomenei svarbūs klausimai: švietimo gimtąja kalba, ūkinės, kultūrinės Punsko-Seinų krašto problemos. Šiuo požiūriu „Aušros“ leidinys prisidėjo prie svarbiausio bendruomenės tikslo – lietuviškumo puoselėjimo.

Varšuvoje, kur buvo susibūrę nemažai lietuvių inteligentijos, 1971 m. pabaigoje – 1972 m. buvo leidžiamos „Varsnos“. Jas galima vadinti tautinės pakraipos kultūrinio-mokslinio leidiniu, savotiška alternatyva „Aušrai“. Mintis leisti mėnraštį kilo čia gyvenantiems B. Mickevičiui ir R. Vainai. Lietuvių draugijos Varšuvos skyriaus vardu (taip pat buvo gautas būtinas LVKD CV pritarimas) pirmininkas M. Kmita ir sekretorė Eleonora Pykytė kreipėsi į Spaudos kontrolės tarnybos vadovą prašydami paremti „Varsnų“ leidinio iniciatyvą. Gavus neigiamą atsakymą, buvo kreiptasi pakartotinai⁸⁵. Neigiamas atsakymas buvo argumentuojamas tuo, kad neva trūksta popieriaus, be to, jau eina „Aušros“ laikraštis.

Tačiau Varšuvos lietuviai nenuleido rankų. Kaip prisimena R. Vaina, jie kreipėsi į lenkų rašytoją Ježį Putramentą (Jerzy Putrament) (jis buvo LJDP CK Politinio biuro nario Stanisłavo Jendrychovskio (Stanisław Jendrychowski) pavaduotojas), kad padėtų teigiamai išspręsti šį klausimą⁸⁶. Varšuvos skyriaus narė S. Krakauskaitė-Kustosz, bendradarbiavusi su minėtu rašytoju, savo ruožtu taip pat prašė atsižvelgti į šią lietuvių iniciatyvą. J. Putramentas organizavo R. Vainos ir B. Mickevičiaus susitikimą su Lenkijos Ministrų Tarybos viceministru Vincentu Kraško (Wincenty Kraško). Susitikimo metu buvo prašoma palaikyti iniciatyvą leisti lietuvišką leidinį. Tokiu būdu, veikiant netradiciškai, su centrinės partinės vadovybės pritarimu buvo gautas leidimas leidybai. Buvo pradėta rūpintis leidybiniais reikalais: reikėjo surinkti lėšų, gauti popieriaus. Lėšų „Varsnų“ leidybai skyrė Vakaruose gyvenantys tautiečiai⁸⁷. Sunkiau buvo su popieriumi. Tuo reikalu R. Vaina nuvyko į Vilnių ir ten jo gavo. Dar vienas įdomus momentas. Buvo sudarytas tinklas „Varsnų“ platintojų, ėjusių per kaimus ir surašinėjusių prenumeratorius. Todėl jau kitą dieną po leidinio pasirodymo visas tiražas (2000 egzempliorių) buvo išplatintas⁸⁸. Toks operatyvumas labai nustebino lenkų cenzūrą. Smalėnų apylinkėse platino Kostas Sidaris, Juodeliškių – Gediminas Kraužlys, Aradnykų – Sigitas Krakauskas.

„Varsnos“ buvo kitokios pakraipos negu „Aušra“. Redakcinę tarybą sudarė jauni, kūrybingi žmonės, tvirtai reiškiantys savo nuomonę (o pirmųjų „Aušros“ redaktorių lojalumu komunistinei vadovybei abejoti netenka). „Varsnų“ redakcija užsibrėžė tikslą ugdyti lietuvių tautinės mažumos kūrybines galimybes švietimo, mokslo ir kultūros srityse. Leidinyje vyravo istorinės, kultūrinės, etnografinės, religinės tematikos straipsniai. Per kelis numerius buvo rašomi straipsniai iš LDK istorijos, prisiminti vyskupo A. Baranausko nuopelnai lietuvių kultūrai. Lenkijoje tokie straipsniai, anot R. Vainos, buvo balansavimas tarp to, kas leista, ir to, kas drausta⁸⁹. „Varsnų“ leidinys buvo žinomas ir lenkų mokslininkams. Istoriko Ježio Ochmanskio (Jerzy Ochmański) straipsniai apie Lietuvos istoriką Zenoną Ivinskį, lietuvišką istoriografiją liudijo apie leidinio lygį. Tačiau visiškai atsisakyti LJDP pozicijas remiančių straipsnių nebuvo įmanoma. Todėl buvo išspausdinti keli tokio pobūdžio straipsniai, pvz., G. Marcinkevičiaus „Vykdant partijos suvažiavimo nutarimus“, kuriame pažymėta, kad lietuviai įsijungė į socialistinės Lenkijos kūrimą, arba E. Petruškevičiaus „LLR 28 metai“⁹⁰, kurio pagrindinė mintis – Lenkijos pažanga tapo įmanoma po SSSR „išvadavimo“. Leidinyje vengta politinio pobūdžio straipsnių, skirtingai negu „Aušroje“, nieko nerašyta apie LSSR „pasiekimus“. Todėl straipsnių tematika, ypač leidinio iliustracijos (religinės tematikos), valdžios pareigūnų buvo kritikuojamos ir tai buvo pretekstas sustabdyti „Varsnų“ leidimą. 1973 m. pasirodęs „Vingio“ leidinys, matyt, buvo bandymas tęsti „Varsnų“ tradicijas, tik kitu pavadinimu. Tačiau šios tradicijos pratęsti nepavyko. Vis dėlto leidybinis darbas Varšuvoje buvo tęsiamas toliau.

Atskirą grupę sudaro neperiodiniai leidiniai. Pirmiausia paminėtini „Susitikimai“ (redaktorius Antanas Venclauskas). Juos leido Varšuvoje studijavę lietuviai studentai, todėl labiau atspindėjo jaunimo reikalus. Pirmas numeris pasirodė 1981 m. Leidinys leistas ir baltarusių bei ukrainiečių kalbomis. 1983–1988 m. išėjo 8 „Susitikimų“ numeriai. Iš pradžių buvo spausdinami 1500 egzempliorių tiražu, o 1988 m. – 700. Savo turiniu jie buvo panašūs į „Varsnas“. Šio leidinio autoriai buvo A. Venclauskas, Rūta Burdinaitė, Irena Aleksaitė, Zita Vaznelytė ir kt. „Susitikimų“ numeriuose skelbti istorinio, etnografinio pobūdžio straipsniai, skyriuje ir Punsko krašte svarbesnių įvykusių renginių kronika, jaunųjų literatų kūryba. 1988 m. numeris buvo skirtas Lietuvos krikšto 600-osioms metinėms paminėti. Numerio viršelį puošė skulptoriaus Vytauto Kašubos iš JAV Lietuvos krikščionybės jubiliejinio medaliao atvaizdas. LSSR saugumas „Susitikimus“ įvertino kaip šovininistines nuotaikas skleidžiantį leidinį⁹¹.

Atskiri LVKD skyriai leido informacinius biuletenius. Vroclave gyvenantys lietuviai 1970 m. lietuvių ir lenkų kalbomis išleido proginį leidinį „Vroclavo lietuvis“. Jo išleidimą finansavo Vroclavo miesto kultūros skyrius. Iš dalies tai paaiškina, kodėl jame dėmesys sutelktas į LLR ir LSSR „pasiekimų“ propagavimą. 3-ioje dalyje „Dirbam, judam, krutam“ buvo rašoma apie Vroclavo lietuvių skyriaus susikūrimą, jo veiklą 1962–1970 m. Leidybines tradicijas bandyta pratęsti leidžiant informacinį biuletinį tokiu pačiu pavadinimu. Pirmas jo numeris pasirodė 1981 m.⁹² Kiek vėliau buvo išleisti dar keli numeriai, kurių vienas buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybei paminėti.

Slupsko skyriuje taip pat buvo leidžiamas rašomąja mašinėle spausdintas biuletinis. Jis pasirodė 1974 m., o iki 1987 m. jų buvo išleista apie 50. Daugiausia prie jų dirbo šio skyriaus sekretorius A. Suraučius. Čia dominavo informacija apie skyriuje vykusius renginius. Skirtingai negu Vroclavo lietuvių biuleteniuose, Slupsko informaciniame leidinyje buvo pateikta trumpa kitų skyrių veiklos apžvalga. Tai, matyt, sietina su tuo, kad jų leidėjas asmeniškai daug bendravo su kitų lietuvių skyrių nariais, juos dažnai lankė.

Ščecino LVKD skyriaus biuletinį, pavadintą „Ščecino lietuvis“, leido J. Želepienis. Pirmas numeris pasirodė 1981 m., iš viso jų išleista apie 15. Tačiau šis leidinukas nebuvo aukšto lygio. Matyt, trūko jėgų, galinčių prisidėti prie leidybinio darbo ir leisti geresnį leidinį.

Kalbant apie šių trijų skyrių informacinius leidinius, galima teigti, kad didesnės reikšmės jie neturėjo, nors skyriaus gyvenimą kiek pagyvino.

Punske buvo leidžiamas „Dzūko“ informacinis biuletinis. Pirmasis jo numeris buvo išleistas 1980 m. Jis buvo skirtas 550-osioms Vytauto Didžiojo mirties metinėms paminėti. Kitas numeris pasirodė 1981 m. Jame dalis straipsnių buvo skirta lietuvių rašytojo Juozo Kėkšto gyvenimo ir kūrybos apžvalgai. Kita dalis medžiagos – 1980 m. pirmojo pusmečio kultūrinių įvykių kronika.

1976–1980 m. Varšuvoje buvo leidžiamas „Varšuvos lietuvis“. Jo leidėjai, be skyriaus veiklos apžvalgos, numatė publikuoti Lenkijos spaudos informaciją apie Lietuvą ir aprašyti renginius, skirtus Lietuvos kultūriniam, moksliniam gyvenimui⁹³. 1976–1979 m. pasirodė 6 šio leidinio numeriai. Kitais metais dar buvo išleistas L. Jonuškos ir B. Makauskos parengtas kalendorius. Jame išspausdintas straipsnis apie tarpukario Punsko-Seinų krašto lietuvių gyvenimą.

Lenkijos lietuviai: tarp sovietinės Lietuvos ir lietuvių išeivijos Vakaruose

Kalbant apie Lenkijos lietuvių bendruomenės ryšius su sovietine Lietuva ir lietuvių išeivija Vakaruose galima akcentuoti, kad šiuo požiūriu jai teko savotiškas tarpininkės vaidmuo. Reikia pažymėti, kad Lenkijos lietuvių bendruomenės padėtis buvo specifinė. Lenkijos lietuviai gyveno už „geležinės uždangos“, nors nereikia pamiršti, kad Lenkija buvo SSSR satelitinio lagerio dalis. Vis dėlto Lenkijoje, skirtingai negu Lietuvoje, buvo laisvesnės gyvenimo sąlygos ir didesnės galimybės jos piliečiams lankytis Vakaruose, palaikyti ryšius su ten gyvenančiais tautiečiais, ir atvirkščiai, – pastariesiems apsilankyti Lenkijoje. Kita vertus, pati lietuvių bendruomenė nebuvo vienalytė. Dalis jos narių pasisakė už kuo glaudesnius ryšius su sovietine Lietuva, kiti ragino nepalaikyti su ja jokių ryšių, glaudžiau kontaktuoti su lietuviais Vakarų valstybėse. Todėl kalbant apie Lenkijos lietuvių santykius su sovietine Lietuva būtina akcentuoti, kad nagrinėjamu laikotarpiu buvę ryšiai vertintini nevienareikšmiškai. Jie buvo dvejopi: palaikomi oficialūs kultūriniai ryšiai, apėmę ir švietimo sritį, buvo kontroliuojami ir varžomi. Antra vertus, per oficialius kontaktus buvo plėtojama tautinės veiklos kryptis, kurią stengėsi kontroliuoti sovietinis ir lenkų saugumas. Šie neviešinami kontaktai apėmė ne tik kultūrinę, bet ir politinę sritį.

Oficialūs santykiai tarp lietuvių Lenkijoje ir sovietinės Lietuvos organizacijų buvo užmegzti 1957 m. Kontaktai tarp sovietinės Lietuvos ir Lenkijos LR atstovų pagyvėjo tik XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje (iki tol, išskyrus su repatriacijos procesu susijusiais klausimais, tiesioginių ryšių nebuvo). 1956 m. surengus lenkų kultūros dekadą LSSR ir lietuvių – LLR, prasidėjo intensyvesnis bendradarbiavimas kultūros srityje. Per oficialius ryšius Lenkijos lietuvių bendruomenė buvo politiškai ir ideologiškai veikiama. Teikiant vadinamąją kultūrinę paramą (LSSR leidžiamus literatūros ir spaudos, muzikos įrašų siuntas ir kt.) kryptingai buvo siekiama lietuvius Lenkijoje pozityviai nuteikti sovietinės Lietuvos atžvilgiu. Antra vertus, siunčiama lietuviška literatūra, muzikos įrašai bei instrumentai ir kt. įvairino bei aktyvino kultūrinę lietuvių Lenkijoje veiklą. Kai kuriais atvejais, ypač diasporoje veikiantiems

lietuvių centrums, šios priemonės buvo svarbios kultūriniam gyvenimui. Iš dalies oficialūs ryšiai buvo priedanga Lenkijos lietuvių tautinei veiklai plėtoti. Susitikimuose su tautiečiais iš Lietuvos arba lankantis joje žodine forma buvo perduodama politinio pobūdžio informacija iš Vakarų lietuvių centrų, platinama ten spausdinta literatūra, daugiausia istorinės ir religinės tematikos. Lietuviškos knygos ir spauda Lenkiją pasiekė per siuntinius. Knygos ir spauda buvo atsiunčiama dalimis, į kiekvieną siuntinį įdedant po kelis puslapius. Iš Lenkijos lietuviška literatūra įvairiais būdais keliavo į Lietuvą. Vienas jų – specialus gabenamų knygų apiforminimas. Jų viršelis, keli pirmieji ir paskutiniai puslapiai buvo išspausdinti kaip LSSR „Vagos“ ar „Minties“ leidyklų knygos, tuo tarpu kituose puslapiuose buvo tikrojo leidinio tekstas. Tokiu būdu Lietuvą Mečislovo Gedvilo knygos „Lemiamas posūkis“ pavidalu pasiekė Juozo Brazaičio „Vienų vieni“⁹⁴. Kitas lietuviškos literatūros gabenimo būdas buvo per Lenkijos lietuvius, studijavusius Lietuvoje, ar asmenis, atvykstančius į komandiruotes. Kaip prisimena K. Kraužlienė, studijavusi Lietuvoje, po viešnagės namuose atsiveždavo į Vilnių „draudžiamų“ knygų⁹⁵.

Tuo pačiu keliu į Vakarus keliavo žinios iš sovietinės Lietuvos. Pokario metais per Lenkiją ir čia gyvenančius lietuvius Lietuvos ginkluoto antisovietinio pogrindžio dalyviai susisiekdavo su Vakarais. Jų ryšiai ėjo per Punsko kraštą, Varšuvą, Gdynę, Gdanską⁹⁶. Taigi dalis lietuvių Lenkijoje buvo lyg tarpininkai tarp sovietinės Lietuvos ir lietuviškos išeivijos Vakaruose. Dėl šitokios veiklos ir kontaktų su Vakarų lietuviais Lenkijos lietuvių bendruomenė tapo sovietinės Lietuvos saugumo struktūrų domėjimosi objektu. Tačiau paminėtina, kad nenatūralūs, savotiškai iškreipti ir riboti kontaktai su sovietine Lietuva suformavo lietuvių bendruomenėje romantinį (idealistinį) Lietuvos vaizdą. Dauguma bendruomenės narių apie Lietuvą žinojo iš Vakaruose leistos lietuviškos literatūros ar vyresniųjų žmonių prisiminimų apie ją. Sovietinėje Lietuvoje apsilankė palyginti nedaug bendruomenės narių.

Siekdamos įgyvendinti lietuvių „perorientavimą“ į LSSR, abiejų šalių komunistų partijos susitarė veikti bendrai. Seinų apskrities partinė vadovybė kreipėsi į LKP CK prašydama, kad čionykščiams lietuviams būtų skirta daugiau dėmesio⁹⁷. Iš Lietuvos komunistų buvo gautas pritarimas. Apskritai reikia pabrėžti, kad Lenkijos lietuvių klausimas buvo gvildentas aukščiausiu partiniu lygiu. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus ir LJDП CK pirmasis sekretorius V. Gomulka laiškuose aptarė pasienio rajonų bendradarbiavimo svarbą plėtojant Lenkijos ir Lietuvos ryšius⁹⁸. Į „pasienio rajonų bendradarbiavimą“ ėjo Punsko-Seinų krašto lietuvių ryšiai su Lietuvos pasienio rajonais. Įvairiapusę „paramą“ numatyta teikti daugiausia per LDKRUŠD ir Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą (vėliau – „Tėviškės“ draugija). Pirmoji jų buvo įkurta 1956 m. Jau steigiamajame suvažiavime buvo pasiūlyta, kad reikia įkurti sekciją ryšiams su Lenkija, antra sekcija apimtų visas kitas

socialistinio bloko šalis. Panašias funkcijas vykdė „Tėviškės“ draugija. Tarp jos pasiūlymų LKP CK propagandos tikslais buvo numatyta išplėsti leidybinį darbą, pagerinti spaudos, kino filmų ir kt. siuntimą užsienio lietuviams⁹⁹. Nors šių draugijų pagrindinis dėmesys buvo skiriamas Vakarų demokratinių valstybių lietuvių išeivijai, didesni jų dėmesį lietuviams Lenkijoje rodo tokie pavyzdžiai. LDKRUŠD pirmininkas Laurynas Kapočius 1963 m. vasarą kreipėsi į LSSR Ministrų Tarybą prašydamas skirti lėšų Z. Stoberskio („Aušros“ vyresniojo redaktoriaus) komandiruotės išlaidoms Vilniuje apmokėti¹⁰⁰. Kitais metais vėl buvo kreiptasi dėl paramos Lenkijos lietuviams. Kiek vėliau „Tėviškės“ draugijos pirmininko pavaduotojas Vytautas Kazakevičius kreipėsi į LKP CK, kad išimties tvarka organizuotų LVKD aktyvo ekskursiją į Lietuvą¹⁰¹. Informacijos apie Lenkijos lietuvių bendruomenę teikė draugijų vadovų korespondencija. V. Kazakevičius laiške LVKD Vroclavo skyriaus pirmininkui V. Markavičiui prašė išsamios informacijos apie įvykusį LVKD suvažiavimą (1968 12 01 įvyko draugijos 5-asis suvažiavimas)¹⁰². „Tėviškės“ draugija palaikė tiesioginius ryšius bene su visais didesniais Lenkijos lietuvių centrais. LSSR užsienio reikalų ministerija (URM) nurodė „Tėviškės“ draugijai rinkti ir apibendrinti informaciją apie užsienio piliečių atvykimą į Lietuvą ir delegacijų bei pavienių narių išvykas į užsienį¹⁰³. Be to, valstybinių įstaigų atstovai (Mokslų akademijos, Valstybinės konservatorijos ir kt.) prieš išvykdam į užsienį privalėjo apsilankyti „Tėviškės“ draugijoje. Ten jie gaudavo nurodymų, su kuriais lietuviams toje šalyje reikėtų susitikti ar bendrauti¹⁰⁴. Tokiu būdu draugija siekė gauti informacijos ir paveikti lietuvius užsienio šalyse. Minėtas dokumentas iš dalies paaiškina, kodėl buvo domėtasi aktyvesnių lietuvių centrų veikla, ypač Varšuvoje, kur buvo susibūręs aktyvus lietuvių centras, vienišes nemažai inteligentijos. Dalis jų palaikė ryšius su Vakarų valstybių lietuviams išeiviams. Su Varšuvos lietuviams ne kartą buvo susitikę tautiečiai iš Australijos, Kanados, Vakarų Vokietijos, Brazilijos ir kt. Šiuos kontaktus sekė sovietinės Lietuvos ir lenkų saugumo institucijų darbuotojai. Iš Varšuvos lietuvių skyriaus archyvinės medžiagos galima spręsti, kad tarp skyriaus narių buvo žmonių, kurie priešišškai vertino ryšius su Vakarų lietuviams, apie tai informavo atitinkamas Lenkijos institucijas¹⁰⁵. Būtent šis lietuvių skyrius ir kai kurie jo nariai (R. Vaina, B. Makauskas ir kt.) ypač domino LSSR saugumiečius: per savo agentus aiškinosi, su kuo iš Vakarų jie palaikė ryšius, kokiais būdais gaudavo iš ten literatūrą, koks jų požiūris ir ryšiai su „Solidarumo“ lyderiais ir pan. Tautinė veikla tiesiogiai paveikė minėtų žmonių likimą. Ne be saugumo „pagalbos“ B. Makauskui nebuvo leista išvykti dirbti į Vasario 16-osios gimnaziją, R. Vaina ne kartą saugumiečių buvo tardomas, jam buvo grasinama¹⁰⁶.

Be Varšuvos lietuvių, buvo domėtasi Punsko krašto, Gdansko ir kitų lietuvių centrų veikla¹⁰⁷.

Sovietinės Lietuvos draugijos „pagalba“ Lenkijos lietuviams teikė dviem būdais. Visų pirma buvo kviečiami lietuvių draugijos vadovai, „Aušros“ redakcinės kolegijos ir kiti Lenkijos lietuvių atstovai į LSSR organizuojamus renginius. Pirmoji aštuonių asmenų grupė Lietuvoje lankėsi 1958 m. vasarą¹⁰⁸. Būtent šie žmonės galėjo bendruomenėje formuoti palankią poziciją LSSR atžvilgiu. Tai aiškiai matyti iš „Aušros“ laikraščio, ypač iš pirmųjų jo numerių. Taip pat netenka abejoti, kieno užsakymu 1968 m. „Aušroje“ pasirodė Vlodo Niunkos straipsnis „Marksistų ir katalikų dialogas“.

Į Lietuvą taip pat buvo kviečiami lietuviškų mokyklų Lenkijoje mokytojai, jiems organizuojami vasaros tobulinimosi kursai. Pirmieji jų įvyko 1958 m. vasarą¹⁰⁹. Tiesa, ne visi mokytojai galėjo į juos atvykti. Kaip prisimena ilgametė mokytoja P. Jakimavičienė, švietimo vadovybė jos neišleido į kursus dėl vyro tautinės veiklos, jo paramos Lietuvos partizanams¹¹⁰. Žinoma, svarbu buvo gilinti profesines žinias, patirtį. Bet kita vertus, tokiu būdu buvo stengtasi paveikti dalyvių nuostatas LSSR atžvilgiu, brukti jiems socialistinę kultūrą. Kaip žinoma, svečiams buvo organizuojama kultūrinė programa, kurios metu jie buvo supažindinami su „aukštais“ Lietuvos pasiekimais. Iš archyvinių šaltinių matyti, kad buvo sudarytas užsieniečių lankytinų vietų sąrašas. Į jį pateko Vilnius, Kaunas, Trakai, du kolūkiai – „Pravienos“ (Kaišiadorių r.) ir Salomėjos Nėries (Kauno r.)¹¹¹.

Antras Lenkijos lietuvių poveikio būdas – lietuviškos literatūros siuntimas į Lenkiją. Kasmet į ją lietuviams buvo nusiunčiama knygų už 10 tūkst. rublių, daugiausia propagandos tikslais. Tą faktą patvirtina 1958 m. LDKRUŠD pirmininko Povilo Rotomskio pranešimas LKP CK sekretoriui V. Niunkai¹¹². Jame pabrėžiama siunčiamos literatūros svarba veikiant ir formuojant „tinkamas“ Lenkijos lietuvių politines pažiūras ir užkertant kelią tautinių idėjų plitimui iš Vakarų. Todėl lietuvius Lenkijoje buvo siūloma knygomis aprūpinti sistemingai.

Kaip svarbi minėtų draugijų kultūrinio darbo tarp Lietuvos ir Lenkijos forma buvo delegacijų iš Lietuvos viešnagė Lenkijoje, apsilankant pas tenykščius lietuvius. Bene pirmasis po Antrojo pasaulinio karo, 1954 m., Punsko krašte apsilankė Teofilis Tilvytis (nors rašytojai iš Lietuvos į Lenkiją vyko nuo 1948 m.). Atstovai iš Lietuvos dažniausiai lankėsi Varšuvoje, kiek rečiau – Vroclave. LLR ir LSSR kultūrinio bendradarbiavimo pagrindu pas Lenkijos lietuvius ne kartą (1977, 1979 m.) lankėsi kompozitorius Benjaminas Gorbulskis su dainininkais Stasiu Liupkevičiumi, Nijole Tallat-Kelpšaitė ir kt. Galima sakyti, kad į užsienį (ir į Lenkiją), galėjo vykti ne visi norintys asmenys ar jų grupės. Lietuvos archyvuose pavyko rasti „tinkamų“ LSSR užsienyje atstovauti kolektyvų sąrašą. Į jį, be kitų kolektyvų, pateko dainų ir šokių ansamblis „Lietuva“, M. Melnikaitės kolūkio (Lazdijų r.) ansamblis¹¹³.

Tuo tarpu Lenkijos lietuvių saviveiklos kolektyvas į Lietuvą pirmą kartą atvyko tik 1972 m.¹¹⁴ Tai buvo „Dzūkijos“ ansamblis, koncertavęs Lazdijų rajone. Pagal LKP ir LJDП susitarimą buvo numatytas pasienio rajonų gyventojų bendradarbiavimas (jis prasidėjo 1962 m.). Viena iš jo formų buvo keitimasis delegacijomis. Taigi Seinų apskritis „draugavo“ su Lazdijų rajonu, Kaunas – su Balstoge, Vilkaviškio rajonas – su Olecko apskritymi ir t. t. Antrą kartą Lenkijos lietuvių saviveiklos kolektyvai į Lietuvą atvyko po penkerių metų, t. y. 1977 m. Vroclave veikiantis ansamblis „Vilnelė“ stengėsi, kad galėtų dalyvauti Dainų šventėje¹¹⁵. Šios pastangos nebuvo sėkmingos. Antras bandymas Lenkijos lietuvių saviveiklos kolektyvams dalyvauti LSSR respublikiniuose renginiuose taip pat baigėsi nesėkme. 1983 m. nepasisekė gauti sutikimą Punsco lietuvių vidurinės mokyklos ansambliai „Ulbuonėlės“ dalyvauti tų metų „Dainų dainelės“ konkurse.

Tautinė Lenkijos lietuvių bendruomenės veikla sovietinės Lietuvos ir Lenkijos saugumo struktūras domino visą komunistinio režimo laikotarpį. Pirmaisiais pokario metais dalis lietuvių bendruomenės narių vienokia ar kitokia forma palaikė ir rėmė Lietuvos antisovietinio ginkluoto pagrindžio kovotojus iš Tauro apygardos: jie Punsco krašte rasdavo prieglobstį. Per Punsco kraštą ir kitus Lenkijos miestus (Varšuvą, Gdynę, Gdanską) ėjusius Lietuvos ginkluoto pagrindžio ryšių su Vakarų lietuvių centrais kelius stengėsi nustatyti sovietinis saugumas. Ši aplinkybė, anot B. Makausko, turėjo įtakos visos lietuvių bendruomenės gyvenimui¹¹⁶. Kaip minėta, 1944–1946 m. vyko repatriacija iš Lietuvos į Lenkiją ir iš Lietuvos į Lenkiją. Lenkų vietinė partinė valdžia darė spaudimą Suvalkų krašto lietuviams, kad šie išsikeltų. Tačiau tai nesiderino su sovietinio saugumo interesais – pasinaudojant vietiniais lietuviais susekti Lietuvos ginkluoto pagrindžio ryšius su Vakaraais ir jį sunaikinti. Todėl saugumo vadovybė buvo suinteresuota lietuvių Suvalkų krašte buvimu.

Kai kurie Lietuvos ginkluoto antisovietinio pagrindžio dalyviai Punsco krašte turėjo giminių ar pažįstamų. Antai partizanas Antanas Sniževičius turėjo giminių Romanovo k., Vincas Kibildis – Punske, Alfonsas Alenskasis – Kreivėnų k., Albinas Kliučinskasis – Punske, Juozas Bendorius – Kampuočių k.¹¹⁷ Lietuvos partizanas padėdavo O. ir V. Pauliukonių šeima iš Vaičiuliškių k., P. ir A. Valinčiai iš Šlynakiemio k., A. Mikalauskas iš Bubelių k., Pijus Paznėkas iš Vaiponės k., R. Janušonienė iš Žvykelių k., A. Kalesinskasis iš Ramoniškės k. ir kt. Už tai nukentėjo ne vienas partizanų rėmėjas. 1949 m. už paramą partizanas Pauliukonių šeima buvo išstremta į vakarinę Lenkiją, kitiems neleista apsigyventi pasienio valsčiuose, A. Valinčiaus brolis Sigitas buvo kalintas, o vėliau išstremtas į Sibirą¹¹⁸.

Informacija apie Lenkijos lietuvius, jų politines pažiūras buvo pradėta rinkti tuoj po karo. Vietinė partinė administracija fiksavo lietuvių nuotaikas, jų ryšius su Lietuvos partizanais ir informaciją siųsdavo į Varšuvą. 1948 m. centrinė šalies vadovybė ėmėsi iniciatyvos išsiaiškinti lietuvių teritorinį išsidėstymą, jų skaičių, požiūrį į šalies vadovybę. Dėl to kreipėsi į Balstogės vaivada. Šis informacijoje į Varšuvą lietuvius įvardijo kaip labai priešiškus lenkų atžvilgiu, antisovietškai nusiteikusius¹¹⁹.

Didelį LJDП aukščiausios vadovybės nepasitikėjimą ir nepasitenkinimą lietuviais kėlė pastarųjų ryšiai su lietuviais išeiviais Vakaruose. Kontaktai su jais buvo įvertinti kaip kenkiantys Lenkijos interesams¹²⁰. Todėl buvo tikėtasi, kad tokią situaciją pakeis lietuvių visuomeninės-kultūrinės draugijos įsteigimas. Manyta, kad per ją bus galima padidinti politinę LJDП įtaką tarp lietuvių. Tačiau į 1957 m. įsteigtą draugijos centro valdybą įėjo tautinės orientacijos žmonės, buvę prieškario laikų lietuviškų organizacijų nariai. J. Maksimavičius ir kt. pasisakė už nepriklausomą Lietuvos valstybę¹²¹, šiuo klausimu orientavosi į Vakarų lietuvių poziciją. Jie stengėsi išlaikyti organizacijos savarankiškumą, neprisidėjo prie partijos numatytų uždavinių įgyvendinimo. Draugijos vadovai ir toliau palaikė ryšius su lietuviais Vakaruose, gavo iš ten materialinės paramos. JAV veikęs Bendras Amerikos Lietuvių Fondas (BALF) lietuviams Lenkijoje siuntė drabužių, avalynės, vaistų, maisto produktų, lietuviškos literatūros. Ši pagalba tapo įmanoma sušvelnėjus politiniam režimui Lenkijoje XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje. BALF'o žiniomis, paramos reikėjo 4556 lietuvių šeimoms, iš kurių didžioji dalis (2677) gyveno Lenkijoje¹²². Iki 1962 m. į Lenkiją buvo išsiųsta apie 10 tūkst. tokių siuntinių. Iš tikrųjų galima teigti, kad jų nusiųsta dar daugiau, nes oficialioje BALF'o statistikoje neatsispindėjo individualūs į Lenkiją giminaičiams skirti siuntiniai. Vėliau, Lenkijoje įvedus griežtesnius apribojimus, siuntinių skaičius sumažėjo. 1962–1968 m. į Lenkiją nukeliavo 4710 siuntinių¹²³.

Lietuvių tarpusavio ryšius siekta stiprinti tiesioginiais kontaktais. Buvo stengtasi pakviesti lietuvius iš JAV, Kanados į S. Dariaus ir S. Girėno 25-ųjų mirties metinių minėjimą 1958 m., išsiųsti lietuvišką saviveiklos kolektyvą koncertuoti į Kanadą¹²⁴. Tačiau nesėkmingai. Lenkų partinė vadovybė, pasitelkusi saugumo institucijas, pasistengė šiuos kontaktus suvaržyti. Lenkų saugumiečiai sekė aktyvesnius lietuvius, tikrino jų korespondenciją, konfiskavo jų laiškus, jiems skirtus siuntinius, kuriuose buvo kokios nors lietuviškos literatūros¹²⁵. Į LVKD centro valdybą įėję lietuviai buvo įvardyti kaip priešiški SSSR, vokiečių agentai, į Vakarų siunčiantys politinę informaciją¹²⁶. Todėl Lenkijos partinė vadovybė nušalino nuo vadovavimo draugijai „nepatikimus“ asmenis.

J. Maksimavičiui atsistatydinus ir jo vietą užėmus LJDP nariui J. Savickiui, LVKD 2-ajame suvažiavime (1959) nauja draugijos vadovybė, laikydamasi lenkų komunistų nurodymų, nutarė nutraukti ryšius su Vakarų lietuviais, bendradarbiauti su LSSR¹²⁷. Tuo pat metu užsimota visiškai nutraukti materialinę paramą iš Vakarų. Regioninėje Lenkijos spaudoje buvo pradėta kompromitacinė akcija, nukreipta prieš siuntinių gavimą. Partinėje spaudoje pasirodė straipsniai¹²⁸, smerkiantys siuntinių akciją, neigiamai, net įžeidžiamai atsiliepiantys apie paramą teikusius žmones.

XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje, kaip ir anksčiau, lenkų saugumiečiai fiksavo visus Vakarų lietuvių apsilankymus Lenkijoje ir susitikimus su čia gyvenančiais tautiečiais. Jiems pavyko išsiaiškinti, kad ne kartą su Punsko krašto lietuviais buvo susitkęs Arvydas Žygas iš JAV, kunigai Vytautas Kazlauskas, Ladas Tulaba iš Romos ir kiti¹²⁹. Ypač buvo domėtasi Varšuvos lietuvių ryšiais su tautiečiais iš Vakarų.

XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios įvykiai įnešė pokyčių į Lenkijos lietuvių gyvenimą. Tuo metu Lenkijoje kilęs galingas opozicinis valdančiąjai LJDP judėjimas, žinomas „Solidarumo“ vardu, turėjo įtakos ir Lenkijos lietuvių pozicijai. To meto korespondencijoje tarp kai kurių Lenkijos lietuvių (J. Vainos, J. Narkevičiaus) ir „Tėviškės“ draugijos pastebimas pasikeitęs jos turinys. Laiškuose reiškiamas susirūpinimas dėl Lietuvos rusifikacijos, diskutuojama apie Molotovo-Ribbentropo paktą ir jo pasekmes Pabaltijo ir Lenkijos valstybėms. Kita vertus, tuo laikotarpiu pastebimos LSSR ir LLR represinių struktūrų pastangos labiau domėtis lietuvių bendruomenės nuotaikomis, jos ryšiais su Vakarų valstybių lietuviais. 1981 rugsėjo mėnesį įvyko LSSR ir LLR saugumo atstovų susitikimas Suvalkų vaivadijoje¹³⁰. Jo metu buvo ieškoma būdų, kaip panaudojant Lenkijos lietuvius sekti Vakarų lietuvių centrus. Todėl per agentų tinklą buvo ypač domėtasi Varšuvos lietuviais R. Vaina, S. Kraužliu, B. Makausku, kurie agento „Vyto“ buvo priskirti prie įtakingų ir svarbių Lenkijos lietuvių bendruomenėje asmenų¹³¹. Jie įvardyti kaip lietuvių nacionalistai, antisovietiška nusiteikę asmenys. LSSR VSK labiausiai domino Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK), Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB), BALF`o, „Santaros-Šviesos“ veikla ir jų ryšiai su Lenkijoje gyvenančiais tautiečiais. Matyt, geriausiai saugumo struktūroms buvo žinoma BALF`o veikla, nes ji Lenkijoje reiškesi ne vieną dešimtmetį.

Kaip jau buvo minėta, įvairios Vakarų lietuvių organizacijos rėmė Lenkijoje gyvenančius lietuvius. Vakarų Vokietijoje veikianti „Labdaros“ organizacija, vadovaujama Jono Glemžos, nuo 1976 m. palaikė ryšius su Punsko lietuvių gimnazija, materialiai rėmė jos mokinius ir kai kuriuos studentus¹³². Taip pat buvo palaikomi ryšiai su Vasario 16-osios gimnazija.

Siekdami pakenkti Lenkijos ir Vakarų lietuvių organizacijų ryšiams, lenkų saugumiečiai inicijavo gandus apie neva pasisavintas Vakarų lietuvių lėšas, skirtas lietuvių švietimui Lenkijoje remti¹³³. Tokiu būdu, matyt, siekta kai kuriuos asmenis išeliminuoti iš aktyvios veiklos. Tokios kompromitacinės akcijos turėjo įtakos lietuvių bendruomenės vienybei (kai kurie žmonės tuo patikėjo ir ėmė nepasitikėti pinigais skirsčiaisiais žmonėmis).

Vakarų valstybių lietuviai rėmė Lenkijoje gyvenančių tautiečių kai kuriuos projektus. Paminėtina, kad 1984–1988 m. jie paaukojo daugiau kaip 13 tūkst. dolerių Punsko kultūros namų statybai¹³⁴.

Lenkijos lietuviai nuosekliai gynė Lietuvos interesus. „Solidarumo“ judėjimas iškėlė tautinius siekius. Svarstant Molotovo-Ribbentropo pakto panaikinimo klausimą Lenkijoje, be kita ko, buvo reiškiamos pretenzijos į Vilnių ir Pietryčių Lietuvą. Lenkijos lietuvių bendruomenės atstovai gynė Lietuvos teritorijų vientisumą teigdami, kad Pietryčių Lietuva buvo istorinė etninė lietuvių žemė. Jie susitikimuose su „Solidarumo“ lyderiais Adamu Michniku (Adam Michnik), Jaceku Kuroni (Jacek Kuroń) stengėsi apginti Lietuvos teises šiuo klausimu. 1987–1988 m. „Solidarumo“ judėjimas įgijo vis didesnę svarbą šalies politiniame gyvenime. Tuo metu buvo tęsiamos diskusijos dėl būsimų Lenkijos ir Lietuvos santykių. Bene daugiausia kalbėta apie Molotovo-Ribbentropo pakto slaptųjų protokolų padarinių anuliavimą. Lietuvos teises nuosekliai ir tvirtai gynė Varšuvos lietuviai R. Vaina, B. Makauskas. 1988 m. pabaigoje buvo užmegzti pirmieji ryšiai tarp „Solidarumo“ ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio atstovų. Ryšius atnaujinti padėjo ir Lenkijos lietuviai. Pažymėtina, kad jų delegacija (J. S. Paransevičius, B. Makauskas, Algirdas Nevulis, R. Vitkauskas, A. Skripka, Vytautas Pečiulis) 1988 m. spalio 22–23 d. dalyvavo Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio steigiamajame suvažiavime¹³⁵. Užbėgant įvykiams už akių galima pasakyti, kad Lenkijos lietuvių bendruomenė gynė Lietuvos interesus Lenkijoje iki diplomatinė Lenkijos ir Lietuvos santykių atkūrimo, besąlygiškai rėmė Lietuvą kovoje dėl nepriklausomos valstybės atkūrimo.

Lenkijos lietuvių religinio gyvenimo raiška

Lenkijoje katalikų Bažnyčia nagrinėjamu laikotarpiu turėjo didelį autoritetą visuomenėje, vienijo opozicines valdančiąsias partijas. Istorškai susiformavo, kad lenkiškumas ir katalikybė buvo neatskiriami dalykai. Ši pozicija aiškiai reiškėsi ir nagrinėjamu laikotarpiu. Todėl lietuvių pastangos turėti religines apeigas gimtąja kalba nesulaukė Bažnyčios vadovų pritarimo, tam priešinosi vietiniai lenkų dvasininkai, remiami tikinčiųjų lenkų.

Lietuvių religinis gyvenimas tuo laikotarpiu klostėsi gana sudėtingai. Tarpukariu lietuviams teko atkakliai kovoti dėl pamaldų gimtąja kalba. Po Antrojo pasaulinio karo Lenkijos Bažnyčios vadovų pozicija lietuvių atžvilgiu nė kiek nepakito.

Punsko-Seinų krašto lietuviai turėjo ribotas galimybes atlikti apeigas gimtąja kalba. (Lenkijos gilumoje gyvenantys lietuviai ilgą laiką arba visai neturėjo tokių galimybių.) Pastangos varžyti arba naikinti galimybę atlikti apeigas gimtąja kalba kėlė įtampą bei konfliktus šiame krašte.

Didelė Lenkijos lietuvių dalis yra tikintys. Šį faktą patvirtino dalyvavimas religinėse apeigose. 1994 m. atlikus etnosociologinį tyrimą Punsko-Seinų krašte paaiškėjo, kad daugiau kaip 70 proc. apklaustųjų lietuvių lanko bažnyčią kiekvieną arba beveik kiekvieną sekmadienį¹³⁶.

Tuo tarpu diasporoje gyvenantys lietuviai nedaug turėjo galimybių atlikti apeigas gimtąja kalba. Tokią galimybę turėjo tik Vroclavo bei Varšuvos lietuviai. Nuo 1972 m. Vroclave kiekvieną sekmadienį (vėliau – kartą per mėnesį) vyko lietuviškos pamaldos. Jas organizuoti palengvino palanki aplinkybė. Į šį miestą atsikėlė du lietuviai kunigai – A. Rūkšta ir Klementas Jurkūnas: jie laikydavo mišias ar teikdavo kitus sakramentus lietuvių kalba. Kituose lietuvių centruose – Ščecine, Slupske, Gdanske, Lodzėje ir kitur, nesant lietuvių kunigų, nebuvo galimybių laikyti lietuviškas pamaldas. Čia tik išskirtiniais atvejais, minint jubiliejinius renginius, atnašaudavo šventines mišias atvykę lietuviai kunigai iš Vroclavo ar kitur. 1984 m. vasario mėnesį Ščecino bazilikoje buvo atnašautos mišios šv. Kazimiero 500-osioms mirties metinėms paminėti¹³⁷. Tai buvo pirmos po Antrojo pasaulinio karo lietuviškos pamaldos šiame mieste.

Varšuvoje, kur buvo stiprus lietuvių centras, lietuviškos pamaldos pirmą kartą laikytos 1957 m. Išvykus kunigui, galinčiam patarnauti lietuviams gimtąja kalba, tokių pamaldų ilgai nebuvo.

Pastaruju metu Varšuvoje vėl vyksta lietuviškos pamaldos. Čia jas atnašauja kartą per mėnesį kunigas Robertas Furmanas (Robert Furman).

Daugiausia tikinčiųjų lietuvių gyvena Punsko valsčiaus kaimuose (80 proc. visų valsčiaus gyventojų – lietuviai). Punsko parapija turi galias tradicijas. Ji įsteigta XVI a. pabaigoje. Nuo tada parapijoje įsigaliojo tokia taisyklė: kunigas turi būti lietuvis arba asmuo, mokantis lietuvių kalbą. Šis principas išliko ir mūsų nagrinėjamu laikotarpiu, todėl jo pažeidimas sukeldavo įtampą tarp dvasininkų ir tikinčiųjų lietuvių.

Po Antrojo pasaulinio karo lietuviškos pamaldos vyko Punsko, Seinų ir Smalėnų parapijų, priklausiusių Lomžos kurijai, bažnyčiose. Bet greitai padėtis pasikeitė lietuviams nenaudinga linkme: buvo panaikintos lietuviškos pamaldos Seinų ir Smalėnų parapijose. Lietuvių tikintieji ėmė protestuoti, susidarė priešprieša tarp jų ir lenkų dvasininkų bei tikinčiųjų. To-

kią padėtį atidžiai stebėję vietiniai partiniai funkcionieriai pasitaikius progai stengėsi ją pasinaudoti. Iš katalikų dvasininkų buvo reikalaujama nevykdyti „priešiškos veiklos esamai valdžiai“, ne kartą buvo tikrinamas jų lojalumas. Todėl neatsitiktinai lietuviai kunigai Antanas Žievys, Vaclovas Budrevičius priešingai negu lenkai kunigai J. Zlotkovskis, Feliksas Čaikovskis (Feliks Czajkowski) buvo įvardyti nelojaliais ir priešiškais esamai valdžiai ir santvarkai¹³⁸. Vienas iš lietuvių kunigų ir visų lietuvių apskritai „priešiškumo“ valdžiai požymių buvo lietuvių kalbos vartojimas.

Į vietinės partinės vadovybės reikalavimą panaikinti lietuviškas pamaldas buvo sureaguota, nors ir ne iš karto. Lomžos vyskupas nedarė žygių tuoj pat pakeisti padėtį, bet laukė tinkamo momento. Netrukus tokia proga atsirado. 1946 m. Lomžos vyskupas Stanislovas Lukomskis (Stanisław Łukomski), mirus lietuviui kunigui Vincentui Astasevičiui, panaikino pamaldas lietuvių kalba Seinų parapijoje, į ją paskyrė priešišką lietuviams kunigą J. Zlotkovskį. Pastarasis teigė vadovausiąs geros valios principais, tačiau lietuviams jie negaliojo. Kunigo poziciją lietuvių atžvilgiu atspindi pasakyti grasinantys žodžiai: „Sėdėkite tyliai, nes galite būti išvežti...“¹³⁹ Jokie lietuvių prašymai ir kreipimaisi į įvairias bažnytines instancijas padėties nepakeitė.

Netrukus toks pats sprendimas buvo priimtas ir dėl lietuviškų pamaldų Smalėnų parapijoje. Nors čia gyveno nemažai lietuvių, jų poreikių nebuvo paisoma. 1946 m. Lomžos vyskupas Smalėnų parapijoje uždraudė pamaldas lietuvių kalba. Ten klebonavęs V. Budrevičius nepritarė tokiam sprendimui teigdamas, jog vyskupas blogai elgėsi panaikindamas pamaldas, nors čia gyveno daug lietuvių, apgailestavo, kad lietuvių negynė nei bažnytinė, nei valstybinė valdžia¹⁴⁰.

Punsko parapijoje, kur absoliuti dauguma tikinčiųjų lietuviai, atkaklių pastangų dėka išliko lietuviškos pamaldos. Tačiau vėlesniais metais buvo stengiamasi jas panaikinti. Tai buvo daroma skiriant į Punską kunigą, nemokantį lietuvių kalbos, kaitaliojant pamaldų laiką ir pan. XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje, kai Lenkijoje prasidėjo visuomeninio-politinio gyvenimo liberalėjimas, įtampa tarp lietuvių tikinčiųjų Punsko parapijoje ir Lomžos vyskupijos neatslūgo. Vyskupas Česlavas Falkovskis (Czesław Falkowski) neatsižvelgė į lietuvių prašymus paskirti kunigą, mokantį lietuviškai, netgi grasino Punsko parapijos lietuviams, esą jeigu ir toliau bus eskaluojamas konfliktas, jie gali būti iškeldinti iš gimtųjų vietų¹⁴¹.

Apskritai būdinga, kad lietuviai kunigai, galėję patarnauti tautiečiams, dažniausiai buvo skiriami į lenkiškas parapijas. Toks nusistatymas įgalino atmesti lietuvių prašymus skirti į jų parapijas kunigus lietuvius arba mokančius lietuvių kalbą argumentuojant, kad tokių kunigų nėra (todėl nenuo-

stabu, kad ir XX a. paskutinio dešimtmečio viduryje Smalėnuose, Seinuose nebuvo laikomos mišios lietuvių kalba).

Religinį lietuvių gyvenimą stebėjo šalies ir sovietinės Lietuvos saugumo struktūros. Mat Seinų bazilikoje LSSR saugumo darbuotojai ižiūrėjo būsimą dvasinį centrą, kuris ateityje plėstų savo įtaką ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje¹⁴². Dėl liberalesnio gyvenimo Lenkijoje į Punsko kraštą dažniau atvykdavo lietuviai kunigai iš Vakarų (L. Tulaba, V. Kazlauskas, Vaišnora ir kt.). Jie kreipdavosi į vietinius katalikų Bažnyčios vadovus prašydami patenkinti tautiečių prašymus. Apie tikinčiųjų lietuvių padėtį Lenkijoje jie informavo Vatikaną. Bene labiausiai jiems nerimą kėlė Seinų lietuvių tikinčiųjų teisių suvaržymai¹⁴³. Reikia pabrėžti, kad Vakaruose gyvenantys lietuviai rėmė tikinčiųjų tautiečių Lenkijoje pastangas kovojant dėl galimybės atlikti apeigas gimtąja kalba plačiai apie tai informuodami savo spaudoje, rašydami protesto laiškus Lenkijos katalikų Bažnyčios hierarchams. Savo ruožtu LSSR saugumo darbuotojai stebėjo abipusius kontaktus, fiksavo lietuvių kunigų iš Vakarų susitikimus su Lenkijos lietuviais¹⁴⁴. Šiuo požiūriu buvo įdomi lietuvių ūkininko Jono Jankausko pozicija: kovojant dėl lietuviškų pamaldų Seinuose, akcijų iniciatoriai turėtų būti ūkininkai, nes valdžia negalės lengvai juos nubausti. Tuo tarpu dirbančius valstybinėje tarnyboje gali atleisti ir trukdyti kitur įsidarbinti¹⁴⁵.

Kaip jau minėta, lietuviškos pamaldos Seinų bazilikoje vyko iki 1946 m. Po to nei Seinų bazilikos klebonas, nei Lomžos vyskupas į lietuvių prašymus gražinti lietuviškas pamaldas neatsižvelgė. Todėl lietuviai ne kartą rašė Lenkijos kardinolui Stefanui Vyšinskiui (Stefan Wysziński). Bet nesėkmingai.

J. Jankauskas, Jonas Kuliešius, Petras Dapkevičius ir kiti negailėjo laiko ir jėgų rinkdami lietuvių parašus, kurių tikslas – atgauti lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje. Lietuviai tikintieji paramos ir užtarimo ieškojo pas aukščiausius Lenkijos katalikų Bažnyčios hierarchus, kreipėsi į Vatikaną. Bet padėtis nesikeitė, nes Lomžos vyskupas su jam pavaldžiais dvasininkais laikėsi savo pozicijos ir nėjo į jokių kompromisus. Prireikė beveik keturių dešimtmečių, kol Seinų bazilikoje vėl buvo ištartas lietuviškas žodis. 1983 m. naujai paskirtas Lomžos vyskupas Juljušas Pecas (Juljusz Paetz) patenkino lietuvių prašymą.

Religiniu bendruomenės gyvenimu rūpinosi ir vienintelė komunistiniu laikotarpiu veikusi lietuvių draugija. 1957 m. LVKD organizacinis komitetas parašė laišką Lenkijos kardinolui S. Vyšinskiui prašydamas gražinti lietuviškas pamaldas Seinuose ir Smalėnuose¹⁴⁶. Ne kartą draugijos vadovai kreipėsi į partinę, administracinę vietos ir centro valdžią, kad būtų atsižvelgta į lietuvių tikinčiųjų prašymus. Tačiau už šias pastangas jie buvo kritikuojami.

- ¹ 1982 05 23 LVKD pirmininko pranešimas draugijos Centro valdybos posėdyje, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 48–49.
- ² LJDП Seinų komiteto darbo planas siekiant „pataisyti“ situaciją tarp LVKD ir lietuvių, *NAA*, LJDП CK, 237/XIV/148, l. 71–72.
- ³ LJDП CK Tautybių komisijos sekretoriaus 1959 02 28 laiškas LJDП CK Užsienio reikalų komisijai, ten pat, l. 96.
- ⁴ LVKD statutas, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 73.
- ⁵ LVKD statutas, *Gdanskio lietuvių archyvas*.
- ⁶ A. Nevulis, Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos (LVKD) istorija, 1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“. *Medžiaga*. Vilnius, 1997, p. 75.
- ⁷ Balstogės vaivadijos Tautybių komisijos posėdžio, įvykusio 1957 04 25, protokolas, *BVA*, *BVK*, 33/VII/102, l. 78–79.
- ⁸ 1982 05 23 LVKD pirmininko pranešimas draugijos Centro valdybos posėdyje, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 49; A. Nevulis, Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos (LVKD) istorija, 1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“. *Medžiaga*, p. 75.
- ⁹ LJDП Seinų komiteto darbo planas siekiant „pataisyti“ situaciją tarp LVKD ir lietuvių, *NAA*, LJDП CK, 237/XIV/148, l. 71–72.
- ¹⁰ LVKD valdybos vadovybės charakteristika, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 51, l. 116.
- ¹¹ LVKD pirmininko A. Skripkos 1962 06 02 ataskaita, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 47.
- ¹² Ten pat, l. 43.
- ¹³ LVKD 1957 07 18 laiškas LJDП CK, *BVA*, *BVK*, 33/VII/102, l. 103.
- ¹⁴ LVKD CV veiklos kontrolės 1963 m. rugpjūčio 13–15 d. protokolas, ten pat, 33/XIV/39, l. 209.
- ¹⁵ A. Nevulis, Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos (LVKD) istorija, 1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“. *Medžiaga*, p. 81; LVKD pirmininko J. Savickio laiškas LDKRUŠD, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 31, l. 154; LVKD CV ataskaita apie draugijos darbą, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 82; *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, p. 57.
- ¹⁶ LVKD III suvažiavimo, įvykusio 1962 06 02, nutarimai, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ¹⁷ LVKD III suvažiavimo, įvykusio 1962 06 02, dalyvių lapas, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 70.
- ¹⁸ Skyriaus narių sąrašas, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ¹⁹ LVKD Suvalkų ratelio susirinkimo, įvykusio 1968 12 11, protokolas, *Suvalkų lietuvių archyvas*.
- ²⁰ LVKD Suvalkų ratelio narių sąrašas, ten pat.
- ²¹ LVKD įstatai, *Gdanskio lietuvių archyvas*; LVKD II suvažiavime skaitytas referatas, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 3–5; LVKD pirmininko A. Skripkos 1962 06 02 ataskaita, ten pat, l. 40–42.
- ²² LVKD III suvažiavimo, įvykusio 1962 06 02, dalyvių lapas, ten pat, l. 70–71.
- ²³ Pokalbio su A. Pauliukonyte-Samulevičiene diktofoninis įrašas, 2000 10 15, *autorės asmeninis archyvas*.
- ²⁴ LVKD pirmininko 1982 05 23 pranešimas draugijos Centro valdybos posėdyje, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 56–57.
- ²⁵ Ten pat, l. 58.
- ²⁶ E. Petruškevičiaus 1967 09 19 ataskaita, *BVA*, *BVK*, 33/XIV/43, l. 22.
- ²⁷ *Kultura wsi Puńskieje*, Warszawa, 1987, s. 83.
- ²⁸ Ataskaita apie LVKD veiklą 1972 m. ir veiklos kryptis 1973 m., *BVA*, *BVK*, 33/XIV/84, l. 160–161.
- ²⁹ LVKD statutas, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 71.
- ³⁰ LVKD lietuvių kultūros paminklų Lenkijoje komisijos valdybos informacija apie komisijos darbą 1979 m., ten pat, l. 65.

- ³¹ A. Rūkštos laiškas Ščecino vaivadijos tarybos prezidiumui, ten pat, b. 1, l. 1.
- ³² 1958 07 25 P. Rotomskio tekstinė ataskaita apie Lietuvos visuomeninių organizacijų atstovų delegacijos kelionę į Dariaus ir Girėno žuvimo vietą Lenkijoje, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 38, l. 4.
- ³³ *Pszczelnik – pomnik lotników litewskich*, Gorzów Wielkopolski, 1983, s. 28.
- ³⁴ LVKD Vroclavo ratelio valdybos 1965 07 05 laiškas J. Šalčiui, *LII RS*, f. 30, b. 2, l. 87.
- ³⁵ LVKD įstatai, *Gdansko lietuvių archyvas*.
- ³⁶ J. Stoskeliūno ir J. Vainos 1957 06 16 pastabos dėl lietuvių švietimo, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 11–12.
- ³⁷ LVKD II suvažiavime skaitytas referatas (be datos), *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 9.
- ³⁸ Balstogės vaivadijos tarybos švietimo skyriaus 1953 06 17 raštas Švietimo ministerijos ne lenkų mokyklų skyriui, *NAA*, ŠM, 1749, l. 353.
- ³⁹ LVKD pirmininko kalba 10-ajame draugijos suvažiavime, dokumento kopija *autorės asmeniniame archyve*.
- ⁴⁰ Išrašas iš 1958 m. kultūrinio bendradarbiavimo tarp TSRS ir socialistinių šalių planų, susijusių su LTSR, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 25, l. 58.
- ⁴¹ LVKD CV sekretoriaus E. Petruškevičiaus 1965 05 05 laiškas LDKRUŠD, ten pat, b. 10, l. 109; LVKD sekretoriaus E. Petruškevičiaus 1965 11 25 laiškas Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijai, ten pat, b. 57, l. 76.
- ⁴² LVKD pirmininko kalba 10-ajame draugijos suvažiavime, dokumento kopija *autorės asmeniniame archyve*.
- ⁴³ LVKD Varšuvos skyriaus valdybos pranešimas visuotiniam narių susirinkimui, įvykusiam 1969 10 19, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ⁴⁴ Varšuvos skyriaus narių susirinkimo, įvykusio 1977 12 11, protokolas, ten pat.
- ⁴⁵ A. Janiko 1976 01 16 laiškas LVKD Varšuvos skyriaus valdybai, ten pat.
- ⁴⁶ Varšuvos skyriaus 1969 04 02 posėdžio protokolas, ten pat.
- ⁴⁷ LVKD Varšuvos skyriaus valdybos pranešimas visuotiniam narių susirinkimui, įvykusiam 1969 10 19, ten pat.
- ⁴⁸ LVKD Vroclavo skyriaus valdybos 1984 06 22 informacija, *LII RS*, f. 30, b. 21, l. 51.
- ⁴⁹ Informacija apie LVKD Vroclavo ratelio veiklą (be datos, turėtų būti 1964 m. – V. S.), ten pat, b. 1, l. 13.
- ⁵⁰ LVKD Vroclavo skyriaus informacija apie „Vilnelės“ ansamblį (be datos, turėtų būti 1984 m. – V. S.), ten pat, b. 21, l. 94.
- ⁵¹ Ten pat, b. 21, l. 94.
- ⁵² LVKD Vroclavo ratelio valdybos 1965 10 10 laiškas Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijai, ten pat, b. 2, l. 137.
- ⁵³ LVKD Vroclavo skyriaus valdybos pirmininko Kazimiero Černecko 1990 03 10 ataskaitinis pranešimas, ten pat, b. 23, l. 111.
- ⁵⁴ LVKD Vroclavo ratelio susirinkimo, įvykusio 1975 01 17, protokolas, ten pat, b. 25, l. 18.
- ⁵⁵ LVKD Slupsko ratelio valdybos pranešimas ratelio narių susirinkime, įvykusiame 1982 12 12, ten pat, b. 19, l. 94.
- ⁵⁶ Ten pat, l. 96–98.
- ⁵⁷ LVKD Gdansko ratelio 1979 12 09 ataskaitinis pranešimas, *Gdansko lietuvių archyvas*.
- ⁵⁸ Ten pat.
- ⁵⁹ Kristinos Dapkevičiūtės 1977 12 07 laiškas Varšuvos skyriaus valdybai, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ⁶⁰ Gdansko ratelio pirmininko pranešimas, 1979 m. gruodis, *Gdansko lietuvių archyvas*.
- ⁶¹ LVKD Suvalkų ratelio 1967 m. veiklos ataskaita, *Suvalkų lietuvių archyvas*.

- ⁶² Ten pat.
- ⁶³ LLD Suvalkų skyriaus 30-metis, *Suvalkietis*, 1992, Nr. 1, p. 6–7.
- ⁶⁴ 1967 m. LVKD Suvalkų ratelio ataskaita, *Suvalkų lietuvių archyvas*; *Suvalkietis*, 1992, Nr. 1, p. 4.
- ⁶⁵ 1968 m. LVKD Suvalkų ratelio darbo planas, *Suvalkų lietuvių archyvas*.
- ⁶⁶ „Suvalkų vyrų“ dainininkai, *Suvalkietis*, 1995, Nr. 1, p. 5.
- ⁶⁷ B. Makauskas Tarp dviejų pasaulinių karų (kai kurie aspektai), 1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“. *Medžiaga*, p. 27.
- ⁶⁸ LVKD Organizacinio komiteto 1957 03 12 laiškas, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 2.
- ⁶⁹ LVKD 1957 07 18 laiškas LJD P CK, *BVA*, BVK, 33/VII/102, l. 103.
- ⁷⁰ LVKD CV sekretoriaus J. Stoskeliūno 1958 09 07 laiškas LJD P CK Tautybių reikalų komisijos sekretoriui A. Slavui, *BVA*, BVK, 33/VII/102, l. 190.
- ⁷¹ 1958 12 13 A. Slavo laiškas LJD P CK Spaudos biuro vadovui A. Starevičiui (A. Starewicz), *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 80.
- ⁷² *Aušra*, 1960, Nr. 1, p. 1.
- ⁷³ LVKD pirmininko pranešimas 1982 05 23 draugijos Centro valdybos posėdyje, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 54.
- ⁷⁴ Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos ataskaita apie kultūrinį ir mokslinį LLR ir LTSR bendradarbiavimą, *LJA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 81, l. 59–60.
- ⁷⁵ Šešiolika metų socializmo keliu, *Aušra*, 1960, Nr. 1, p. 2.
- ⁷⁶ „Aušros“ redaktoriaus pranešimas 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 55.
- ⁷⁷ Turimas omenyje E. Petruškevičiaus straipsnis „Norime vien to, ką kiti jau turi“, išspausdintas „Aušroje“, 1980, Nr. 3, p. 4–7.
- ⁷⁸ Vroclavo skyriaus pirmininkės I. Ignatavičienės laiškas „Aušros“ vyr. redaktorei J. Kardauskienei. Be datos, *autorės asmeninis archyvas*.
- ⁷⁹ E. Petruškevičiaus kreipimasis į skaitytojus, *Aušra*, 1983, Nr. 2, p. 2.
- ⁸⁰ LVKD IX suvažiavimo, įvykusio 1984 05 19–20 Punske, protokolas, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 224.
- ⁸¹ LVKD IX suvažiavimo, įvykusio 1984 m., nutarimai, ten pat, l. 209–210.
- ⁸² P. Rolofo atsiliepimas apie J. Maksimavičiaus straipsnį „Ar yra lietuviška problema“, *Aušra*, 1987, Nr. 1, p. 27–28.
- ⁸³ Vakarų valstybių lietuvių spaudos, rašiusios apie lenkų ir lietuvių santykius Lenkijoje, apžvalga, *LJA*, f. K-1, ap. 41, b. 33, l. 63.
- ⁸⁴ Ten pat, l. 80.
- ⁸⁵ LKVD Varšuvos skyriaus pirmininko M. Kmitos ir sekretorės E. Pykytės 1971 03 23 laiškas spaudos kontrolės tarnybos viršininkui, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ⁸⁶ 2000 09 14 pokalbio su R. Vaina diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ⁸⁷ Varšuvos skyriaus pirmininko R. Vainos 1972 10 31 laiškas Lenkijos banko korespondencijos skyriui, *Varšuvos lietuvių archyvas*. Tą faktą patvirtino R. Vaina, kalbėdamas su autore 2000 09 14, pokalbio konspektas *autorės asmeniniame archyve*.
- ⁸⁸ 2000 09 14 pokalbio su S. Kraučliu diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ⁸⁹ Baltų lankų artojai, *Aušra*, 2000, Nr. 21, p. 12.
- ⁹⁰ G. Marcinkevičius, Vykdamas partijos nutarimus, *Varsnos*, 1972, Nr. 1–2, p. 2; E. Petruškevičius, LLR 28 metai, ten pat, Nr. 7–8, p. 1.
- ⁹¹ Agento „Rašidovo“ 1982 11 03 agentūrinis pranešimas, *LJA*, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 145.
- ⁹² „Vroclavo lietuvių“ informacinis biuletenis Nr. 3 (1981 m. sausio–kovo mėn.), *LII RS*, f. 30, b. 18, l. 12.

- ⁹³ *Varšuvos lietuvis. Informacinis biuletenis*. 1976, Nr. 1, p. 1.
- ⁹⁴ J. Banionis, Devintojo dešimtmečio Lenkijos lietuvių politinio gyvenimo bruožai KGB bylos „Tramplinas“ puslapiuose, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 15–16.
- ⁹⁵ 2000 09 14 pokalbio su K. Krauzliene diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ⁹⁶ Ryšių per Lenkiją schema, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 2103, l. 24–2; L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 147–149.
- ⁹⁷ A. Slavo 1959 02 28 laiškas LJDPC CK Užsienio reikalų komisijai, *NAA*, LJDPC CK, 237/XIX/148, l. 92.
- ⁹⁸ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1970 m. gegužės mėn. laiškas LJDPC CK pirmajam sekretoriui V. Gomulkai, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 16895, ap. 2, b. 182, l. 161.
- ⁹⁹ „Tėviškės“ draugijos pasiūlymai LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *LYA*, f. K-3, ap. 1, b. 34, l. 65–68.
- ¹⁰⁰ LTSR MT 1963 07 30 posėdžio protokolas Nr. 14, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 53, l. 94.
- ¹⁰¹ V. Kazakevičiaus raštas LKP CK, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 66, l. 13.
- ¹⁰² V. Kazakevičiaus laiškas LVKD Vroclavo skyriaus pirmininkui V. Markavičiui, ten pat, l. 69.
- ¹⁰³ LTSR užsienio reikalų ministro pavaduotojo J. Grigučio 1977 10 31 raštas „Tėviškės“ draugijai, ten pat, b. 117, l. 58.
- ¹⁰⁴ Pažyma apie Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ darbą 1976–1982 m., ten pat, ap. 1, b. 196, l. 4.
- ¹⁰⁵ Varšuvos skyriaus sekretorius L. Skrebutėnas 1967 m. kreipėsi į VRM pranešdamas, kad skyrius gauna „Europos lietuvi“, tačiau jis buvo sunaikinamas ir neleidžiama jo skaityti skyriaus nariams, taip pat prašoma imtis priemonių, kad daugiau nepasikartotų tokie atvejai. *Varšuvos lietuvių archyvas*; LVKD Varšuvos skyriaus sekretoriaus L. Skrebutėno 1967 11 04 laiškas VRM, ten pat. Be to, kai kurie šio skyriaus vyresnio amžiaus nariai taip pat atliko skaldytojišką darbą, siuntinėdami įvairioms Lenkijos institucijoms skundus, ten pat.
- ¹⁰⁶ 2000 05 10 autorės pokalbio su B. Makausku konspektas; 2000 09 14 autorės pokalbio su R. Vaina konspektas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ¹⁰⁷ 2000 09 21 pokalbio su LLD Gdansko skyriaus pirmininku J. Uzdila diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*. Kaip prisiminė J. Uzdila, saugumo darbuotojai sekė jį, klausėsi jo telefoninių pokalbių. Šio miesto lietuviais buvo domimasi gana seniai. Čia gyveno Mykolas Pečeliūnas, buvęs Lietuvos ginkluoto pogrindžio ryšininkas su Vakarais.
- ¹⁰⁸ Kultūrinių mainų tarp LTSR ir socialistinių šalių 1958 m. plano projektas, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 25, l. 73.
- ¹⁰⁹ V. Ilgevičiūtė, Lenkijos lietuvių kultūrinės veiklos 1956–1997 metų bruožai, *Lietuvos istorijos metraštis. 1998 metai*, Vilnius, 1999, p. 169.
- ¹¹⁰ *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, Punkskas, 1996, p. 212.
- ¹¹¹ „Tėviškės“ draugijos 1977 06 10 raštas LKP CK sekretoriui L. Šepečiui, *LYA*, f. K-3, ap. 1, b. 117, l. 46.
- ¹¹² P. Rotomskio 1958 01 05 laiškas LKP CK sekretoriui V. Niunkai, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 35, l. 1.
- ¹¹³ TSRS kultūros ministerijos pranešimas apie kultūrinius ryšius su užsienio šalimis, 1958 m., *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 342, ap. 1, b. 575, l. 31.
- ¹¹⁴ J. Kardauskienė, Lietuvių kultūros namų veikla, *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, p. 84.
- ¹¹⁵ LVKD Vroclavo skyriaus 1969 m. spalio mėn. raštas LTSR liaudies meno rūmų direktcijai, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 195, l. 29.
- ¹¹⁶ B. Makauskas, Pokaris Sudūvoje, *Aušra*, 1997, Nr. 5, p. 17.

- ¹¹⁷ Partizano A. Sniževičiaus apklausos protokolas, *LYA*, f. K-1, b. Nr. P 31581/3, l. 26; Partizano V. Kibildžio 1947 09 23 apklausos protokolas, ten pat, b. Nr. P 16617, l. 20; Partizano A. Alensko 1947 09 08 apklausos protokolas, ten pat, l. 152; Partizano A. Kliučinsko 1947 09 24 apklausos protokolas, ten pat, l. 213; Partizano J. Bendoriaus 1947 03 29 apklausos protokolas, ten pat, l. 257.
- ¹¹⁸ 1949 12 15 saugumo ministro raštas VAM Politinio departamento direktoriui. Visiškai slap-
tai, *NAA*, VAM, 785, l. 24.
- ¹¹⁹ Suvalkų apskrityje 1948 m. vasario 13 d. gyvenančių lietuvių sąrašas. Slaptai, ten pat, l. 5; Už
laisvą Lietuvą, *Aušra*, 1998, Nr. 1, p. 21.
- ¹²⁰ A. Sław, Litwini w Sejnach, *Nowe drogi*, 1959, nr 1, s. 170.
- ¹²¹ J. Maksimavičius 1957 m. pirmajame LVKD suvažiavime kalbėjo: „Svarbiausias lietuvių
draugijos uždavinys yra kova už laisvą ir nepriklausomą Lietuvą“. Išrašas iš pažymos „Apie
tautinių mažumų padėtį Lenkijoje“. Slaptai. 1958 m. lapkričio ... d. *Voruta*, 1992 03 25;
Kiti lietuviai taip pat pasisakė už kovą dėl nepriklausomos Lietuvos. 1948 02 13 d. lietuvių,
gyvenančių Suvalkų apskrityje, sąrašas. Slaptai, *NAA*, VAM, 785, l. 5.
- ¹²² *Amerikos lietuvių istorija*, Bostonas, 1971, p. 573.
- ¹²³ Apskaičiuota autorės pagal: Tuštėja BALF'o aruodai, *Tėviškės žiburiai*, 1962 09 13; *Ameri-
kos lietuvių istorija*, Bostonas, 1971, p. 573.
- ¹²⁴ A. Laškovskio (A. Laszkowski) pastabos apie LVKD CV veiklą (be datos, turėtų būti
1957 m. – V. S.), *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 27.
- ¹²⁵ Šį faktą patvirtina Lenkijos naujųjų aktų archyve esantis J. Vainos ir J. Stoskeliūno 1958 06 11
laiškas Kanados lietuvių sąjungai, kuriame dėkojama už siuntinius. Adresato jis nepasiekė.
Ten pat, l. 38–39.
- ¹²⁶ LVKD CK narių charakteristikos, ten pat, l. 39.
- ¹²⁷ LVKD centro valdybos pirmininko A. Skripkos ir Centro valdybos sekretoriaus 1960 05 16
laiškas LTSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629,
ap. 1, b. 1, l. 122.
- ¹²⁸ Balstogės vaivadijos tautybių reikalų komisijos tautinių mažumų veiklos vertinimas 1965 m.,
BVA, BVK 33/XIV/41, l. 24; A. Sław, Litwini w Sejnach, *Nowe drogi*, 1959, nr 1, s. 163–172.
- ¹²⁹ Pastabos apie kai kuriuos LLR lietuvių nacionalizmo aspektus. 1980 m. rugpjūtis. Slaptai,
LYA, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 35; Agento „Vyto“ 1984 11 14 agentūrinis pranešimas, ten pat,
l. 201.
- ¹³⁰ LTSR KGB I skyriaus viršininko V. Karinausko 1981 09 16 informacija apie kelionės į Len-
kiją rezultatus, ten pat, l. 71.
- ¹³¹ Agento „Vyto“ 1984 11 14 pranešimas, ten pat, l. 200–201.
- ¹³² Pastabos apie kai kuriuos LLR lietuvių nacionalizmo aspektus. 1980 m. rugpjūtis. Slaptai,
ten pat, l. 36.
- ¹³³ Agento „Antano“ 1989 06 14 pranešimas, ten pat, b. 339, l. 321.
- ¹³⁴ Lenkijos Seimo Tautinių ir etninių mažumų komisijos išvažiuojamojo posėdžio į Punska
1995 01 13 biuletenis, p. 4, *Lenkijos Respublikos Seimo biblioteka*.
- ¹³⁵ LVKD centro valdybos informacinis biuletenis Nr. 5/88, *LII RS*, f. 30, b. 23, l. 64.
- ¹³⁶ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, p. 77.
- ¹³⁷ LVKD Ščecino ratelio pirmininko J. Želepiečio 1984 01 15 laiškas A. Žukauskui, *LII RS*,
f. 30, b. 21, l. 3.
- ¹³⁸ Suvalkų apskrities viršininko 1947 10 20 laiškas Balstogės vaivadijos politiniam-visuomeni-
niam skyriui, *BVA*, BVT, 670, l. 21.
- ¹³⁹ *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*, p. 9.

- ¹⁴⁰ 1949 08 09 raportas apie pokalbį su Smalėnų parapijos kunigu V. Budrevičiumi. Slaptai, NAA, VAM, 959m, l. 143.
- ¹⁴¹ K. Tarka, Kościół wobec Litwinów w Polsce, *Przegląd Wschodni*, t. IV, zesz. 2 (14), 1997, s. 317–318.
- ¹⁴² Agento „Vyto“ 1984 11 14 pranešimas, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 204.
- ¹⁴³ Agento „Rašidovo“ 1982 11 19 pranešimas, ten pat, b. 338, l. 135.
- ¹⁴⁴ Agento „Rašidovo“ 1982 04 27 pranešimas, ten pat, l. 98.
- ¹⁴⁵ 2000 09 06 autorės pokalbio su Juozu Jankausku Varšuvoje, „Lituanikos“ klube, konspektas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ¹⁴⁶ K. Tarka, Religinis Lenkijos lietuvių gyvenimas po 1945 m., *Aušra*, 1996, Nr. 15, p. 17.